

משרד הרווחה
משרד החינוך
משרד הבריאות
משרד העלייה והקליטה
המשרד לביטחון פנים

ג'וינט ישראל אשלים | JDC
חד בנשיה הנבחרת לטוב לידים נוצר בערים בממדי טכנ

מארז ידע בנושא עבודה עם הורים לילדים בגיל הרך

היחידה לגיל הרך בג'וינט אשלים

נובמבר 2015

מה במארז?

5	פתח דבר
7	על מארז ידע בנושא עבודה עם הורים
11	פרק א': עבודה עם הורים בתכנית 360° - ביכום והמלצות של הוועדה הארצית
	פרק ב': התערבויות עם הורים לילדים בגיל הרך: הנחות עבודה, עקרונות
42	עבודה מוצלחים ואתגרים - סקירת ספרות
	פרק ג': עבודה עם הורים של ילדים בגיל הרך הנמצאים במצבי סיכון:
	תמצית הלמידה בפורומים המחוזיים של 'התחלה טובה' בין השנים
71	2012-2011

פתח דבר

כיום הורים לילדים בגיל הרך מתמודדים עם לחצים רבים, הנובעים מאורח חיים תובעני, משילוב בין עבודה בשעות ארוכות וגידול ילדים ומהתמודדות עם אתגרים כלכליים. לחצים אלה פועלים על כל סוגי המשפחות שאנו פוגשים, ובעיקר על אלו שחסרות מערכות תמיכה מסורתיות של המשפחה המורחבת ושל הקהילה.

כדי למלא את משימותיהם ההוריות על הצד הטוב ביותר, הורים זקוקים להכלה, להכוונה, להדרכה ולטיפול. עבודה עם הורים במצבי סיכון, משבר וסכנה שבהם מעורבים ילדים בגיל הרך, היא אחת מאבני היסוד בדרכי ההתערבות שלנו ומהווה תשתית חיונית להמשך התפתחותו התקינה של הילד. עקרונות העבודה עם הורים מבוססים על מערכת ערכים הדוגלת בשותפות וביצירת אמון הדדי, תוך הבנה שמתפקידנו לסייע בידם לקיים את חובותיהם ההוריות כלפי ילדיהם לצד הזכויות הטבעיות המוקנות להם.

שותפות כזו אינה בהכרח הסכמה, שכן לא תמיד תוצר השותפות מקובל לחלוטין על כל הגורמים. גבולות השותפות שואפים לאפשר להורים ולאנשי המקצוע בשטח ובמטה, לעבור מהמקום המתגונן למקום המתבונן: לחזק את הכוחות במקומו הייחודי של כל מבוגר משמעותי בגידול הילד ואת חוסר ההסכמה שלעתים נובע מכך, לקידום שיח עמיתים כן ואמיתי.

מארג הידע שלפנינו הוא הזדמנות לחזק את השיח המשותף ההולך ומתהווה במסגרת עבודתנו ב"התחלה טובה". אנו מאמינות שהמארג מיטיב לשקף את המורכבות בעבודה עם הורים לילדים בגיל הרך במצבי סיכון, ומבטא במדויק את עיקרי הגישה הרואה במשפחה ובהורים עוגן מרכזי בתהליך התפתחותו של הילד בכלל ובגיל הרך בפרט.

אנו משוכנעות כי המארג, על כל תובנותיו, הוא כלי מקצועי שימושי ורלוונטי שבכוחו לסייע לאנשי מקצוע מתחומי דעת שונים לבצע את עבודתם בתחום ילדים בגיל הרך על הצד הטוב ביותר.

בברכה,

ורד כרמון, מפקחת ארצית גיל רך,

שרות ילד ונוער, משרד הרווחה והשירותים החברתיים

בטי ריטבן,

מנהלת תחום הורים ומשפחה, שפ"י, משרד החינוך

מירה חנוביץ', מפקחת ארצית,

בריאות הציבור, משרד הבריאות

על מארז ידע בנושא עבודה עם הורים

נסו להיזכר באיזה מפתח השתמשותם לאחרונה כדי לפתוח את הדלת לעבודה מיטבית עם הורים? מה עשיתם נכון? האם השקעתם יותר בהקשבה, או שהתמקדתם בליווי ובהדרכה? ניסיתם להניע תהליך משותף משמעותי, או שהסרתם את המשקפיים ה"שיפוטיים" וראיתם את האדם שמאחורי התפקיד התובעני והקשה הזה?

במובנים רבים, מארז הידע שלפניכם הוא צרור מפתחות המובילים לעבודה מיטבית עם הורים לילדים בגיל הרך, במיוחד ילדים במצבי סיכון. המארז משמש ללמידה וליישום של תפיסות עבודה המשתקפות משלוש שאלות יסוד: מדוע חשוב לעבוד עם הורים, מדוע עבודה עם הורים קשה ומאתגרת, ואילו פרקטיקות מצליחות יש בתכניות.

למי מיועד המארז?

המארז מיועד למגוון רחב של אנשי מקצוע ובעלי תפקידים במרחב הציבורי העובדים עם ילדים בגיל הרך במצבי סיכון ועם הוריהם.

כיום ניכר כי עבודה עם הורים נוכחת במרחבים מקצועיים מגוונים החל בתחומי הרווחה והפנאי, דרך תחנות טיפת חלב, מסגרות חינוכיות, וכן במנעד רחב של שירותים ותכניות ברמה העירונית והקהילתית. לרוב, עקרונות לעבודה עם הורים שזורים היטב בתכניות מניעה, תמיכה, הדרכה וטיפול והם מתורגמים הלכה למעשה בצורות התערבות שונות: אישי, דיאדי, משפחתי, קבוצתי וקהילתי. מובן שמיקוד התכניות, כמו גם הרכב המשתתפים ואוכלוסיות היעד, עשויים להשתנות בהתאם למערכת המקצועית המציעה אותן, הן מבחינת גילאי הילדים וההורים והן מבחינת רמת האוניברסליות או הייחודיות של האוכלוסייה.

מהו הרציונל של מארז הידע?

אין ספק כי כניסתה של 360° התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון לכ-190 יישובים שונים ושכונות ברחבי הארץ בשנים האחרונות האיצה את תנופת הפיתוח בתחום העבודה עם הורים, ובמקביל הכשירה את הקרקע להנעת שיח עמיתים בנושא.

תהליך המיפוי שהתקיים ביישובי "התחלה טובה" לצורך איתור הילדים במצבי סיכון, הראה כי אחוז גבוה מתוך הילדים המאותרים במיפוי סובלים מקשיים בתחום ההשתייכות למשפחה, וכי יש מחסור מובהק בתכניות ובמענים שקהל היעד שלהם הוא הורים¹. כדי להתמודד עם האתגרים שהתגלו במיפוי, וכדי לאפשר ניתוח מתמיד של מצב ההורים

1 70% מהילדים שאותרו במסגרת המיפוי סובלים מקשיים בתחום ההשתייכות למשפחה והטיפול ההורי. הוכחות לכך נמצאו בין היתר בקושי העצום שהתגלה בקרב הורי הילדים בכל הקשור להצבת גבולות ולמתן העשרה, וכן בחשיפה של הילדים לאלימות בין ההורים.

במקביל לניתוח מצב הילדים, עברה תשתית המידע היישובית (תמ"י) התאמות כך שהיום היא מכילה תצורה חדשה של דוח-מענה ובו נספח מיוחד המוקדש למאפייני ההורים כפי שעולה מהנתונים הנאספים. במקביל הוגדר הנושא כמרכזי בעבודה עם אנשי המקצוע ונבנתה פלטפורמה מחוזית לעבודה במסגרת הפורומים המחוזיים לגיל הרך, שהניעו תהליך למידה בין מקצועי ובין-ארגוני ייחודי בקרב דרגי פיקוח וניהול אופרטיביים בשדה.

פיתוח מארז ידע בנושא עבודה עם הורים לילדים בגיל הרך במצבי סיכון הוא פלטפורמה נוספת בתפיסת העבודה המקצועית הדוגלת בהשקעה במשאבי הידע, בעבודה מבוססת נתונים ובהתוויה של תהליכי למידה בנושאים מערכתיים וחשובים. לתפיסתנו, ערכו הייחודי של המארז נמצא בתפר שבין הידע האמפירי לזה היישומי המשתקף ב"חוכמת השדה". השילוב בין השניים מאפשר למשתמשי המארז למידה נוחה ומפרה: הוא מזמין אותם לעצור לרגע, ללמוד על האתגרים, לשוחח, ובעיקר לשתף בתובנות מקצועיות שבכוחן לקדם את עבודתם היומיומית.

מה יש במארז ידע?

המארז מורכב משלושה תוצרי ידע משלימים:

עבודה עם הורים במסגרת 360° - התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון, המציגה תמונת מצב של עבודה עם הורים בתכנית, תוך הפניית זרקור אל עקרונות מנחים מוסכמים (שפה משותפת) בעבודה עם. במסמך גם מובהר הצורך בהגברת המודעות לתחומים שבהם זקוקים ההורים לעזרה כדי להבטיח את רווחת ילדיהם. המסמך הוא פרי עבודתה של הוועדה הבין-משרדית והבין-ארגונית שעסקה בנושא והגישה את המלצותיה לוועדה הארצית של התכנית הלאומית במהלך חודש דצמבר 2014.

סקירת ספרות ממחקר Meta-Analysis של תכניות לעבודה עם הורים, מתבססת על נתונים אמפיריים ועל ידע מהעולם ומתמקדת ברכיבים שהוכחו כעובדים (what works), תוך העלאת שאלות מאתגרות לאנשי מקצוע המתייחסות לאופן עבודתם עם הורים לילדים בגיל הרך במצבי סיכון.

פרק מתוך המצגת בנושא עבודה עם הורים לילדים בגיל הרך: תמצית הלמידה בפורומים של "התחלה טובה". המצגת משמשת מצע ללמידה ולדיון; היא אוספת את "חוכמת השדה" מעבודת הפורומים המחוזיים של "התחלה טובה" ומאפשרת זווית הסתכלות אחרת, המסמנת סוגיות עיקריות, דילמות, אתגרים וקשיים בעבודה עם הורים תוך העלאת הצעות לדרכי התמודדות עם.

כיצד להשתמש בתוצרי המארז?

המארז הותאם במיוחד לשימוש של אנשי המקצוע לילדים בגיל הרך. אנו ממליצים להשתמש בתוצריו כתשתית לדיון בצוותים, ללמידת עמיתים בקבוצות ולצורך עדכון והרחבת ידע אישי. אנו מאמינים כי המושגים, התובנות והכלים המקצועיים המשולבים במארז יקדמו את העבודה המקצועית עם ההורים לילדים גיל הרך במצבי סיכון, ויחוללו השפעה מהותית ומתמשכת בחיי המשפחות.

עבודה עם הורים בתכנית 360° - התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון: סיכום עבודת הוועדה והמלצותיה

חברות הקבוצה (לפי סדר א"ב)

בטי ריטבו - משרד החינוך

גלית דאדי - משרד החינוך

דיתי אבניאלי - אשלים

ורד רוטפוגל - משרד הרווחה והשירותים החברתיים, יו"ר משותף

יפה צרפתי - משרד החינוך, יו"ר משותף

ליזה רובין - משרד הבריאות

נעמי אדלשטיין - משרד הבריאות

עדה ליפסיגר - עיריית אשדוד

שרה כהן - משרד הקליטה

רותי פרדו - אשלים

תודה לפבלו פרמן, שהיה שותף בוועדה בתחילת דרכה,

ולמכון ברוקדייל - על ניתוח הנתונים.

מוגש לוועדה הארצית

דצמבר 2014

פרק 1: הרקע והרציונל להקמת קבוצת העבודה

אחת המטרות העיקריות שחרתה על דגלה 360° - התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון" היא עבודה עם הורים. למרות החשיבות המיוחסת לנושא בספרות המקצועית, מדוח ועדת שמיד וממפיו המשאבים שנעשה בפועל ביישובי התכנית עלה שלא נעשית מספיק עבודה עם הורים.

בהתאם לכך מופו המשאבים ביישובים שהעידו על מיעוט העבודה עם ההורים, והיישובים נדרשו לפרט אילו מענים יוקמו בעבור הורים. לפי הנתונים שנתקבלו עד אוקטובר 2013, השתתפו בתכנית כ-24,000 הורים, כמחציתם הורים לילדים בגיל הרך.

נוסף על כך, במסגרת תכנית "התחלה טובה" התקיימו בשנים 2010-2012 פורומים מחוזיים בנושא עבודה עם הורים לילדים בגיל הרך במצבי סיכון. פורומים אלה, שכללו כ-250 אנשי מקצוע בדרגים שונים (פיקוח ואנשי שדה), היוו פלטפורמה נוספת בתפיסת העבודה המקצועית הדוגלת בהשקעה במשאבי הידע, בעבודה מבוססת נתונים ובהתוויית תהליכי למידה בנושאים מערכתיים וחשובים. מסמך בנושא הקמה ותיעוד של הפורומים עתיד לצאת לאור בימים האלה.

למרות זאת, בדיון שערכה הוועדה הארצית באוקטובר 2012 עלו אתגרים רבים שעל התכנית להתמודד עמם כדי לחולל שינוי משמעותי בתחום העבודה עם ההורים. מתוך המידע שהוצג לוועדה הארצית והדיון שהתקיים בוועדה עלו הסוגיות הבאות:

- ♦ למרות ההיקף הגדול יחסית של הורים המשורתיים בתכניות, רק מיעוט מהתכניות שבחרו יישובים ממוקדות בהורים. ביניהן בולטות תכניות מניעה בקהילה (בעיקר בתחנות טיפת חלב) המשרתות כ-13% מבין הילדים בגיל הרך, ותכניות לטיפול רב-תחומי בקהילה לילדים בגיל הרך והיסודי (נתיבים להורות, מרכזי הורות וט"ף ומרכזי ילדים והורים) המשרתות כ-8% מהילדים בגיל הרך ו-15% מהילדים בגיל בית ספר יסודי (ראו נספח ג').
- ♦ תכניות רבות מופעלות במסגרות חינוך - בתי ספר וגנים - ואף שהן מצהירות כי נעשית עבודה עם הורים לא ברורים היקף העבודה ותכניה, וייתכן שהעבודה עם ההורים שונה ממקום למקום.

מספר הילדים להורים עם בעיות בתחום ההורות המשורתיים במסגרת התכנית קטן בהשוואה למיפוי (60% לעומת 73% בקרב הילדים שאותרו במיפוי). בגיל הרך היקף הילדים המשורתיים אף קטן יותר (55% לעומת 72% בקרב הילדים שאותרו במיפוי). דבר זה יכול להעיד על כך שילדים אלה אינם נכללים בתכניות או שהבעיות בהורות אינן מזוהות ומדווחות.

- ◆ התכניות הניתנות לילדים שלהוריהם יש בעיות בהורות דומות לתכניות הניתנות לילדים שלהוריהם אין בעיות בהורות, ולא נראה כי צורכי ההורים משפיעים על שיבוץ הילדים בתכניות.
- ◆ יש שונות גדולה מאוד בדיווח ביחס להיקף ההורים המשולבים בתכניות בין יישובים ומחוזות, אף שמדובר באותן תכניות. נדמה שאין שפה אחידה וסטנדרטים אחידים לעבודה עם הורים, והדיווח על השותפות ההורים בתכנית יכול להעיד על היקפים שונים של עבודה, החל במתן הדרכה או התערבות ממוקדת בהורים ושיטתית וכלה בהזמנת ההורים לאירועי שיא ויידועם על הנעשה עם הילדים.

פרק 2: מטרותיה של קבוצת העבודה

מטרתה העיקרית של קבוצת העבודה שעסקה בנושא הורים הייתה להעלות את המודעות למרכיב חשוב זה בשיח הבין-ארגוני המתמשך המתקיים בשלוש הרמות (הארצית, המחוזית והיישובית) של 360° - התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון (להלן: תכנית 360°). לשם כך נעשה מהלך של יצירת תשתית מערכתית מקיפה שתאפשר למקד את ההסתכלות על הורים, להרחיב את השירותים שהם מקבלים במסגרת התכנית וליצור התאמה מדויקת ומכוונת יותר לצורכיהם במענים השונים.

כך הוגדרו מטרות הקבוצה:

- ◆ גיבוש שפה משותפת ביחס לצרכים של ההורים והטמעתה בכלי המיפוי והמעקב של התכנית.
- ◆ גיבוש שפה משותפת ביחס לסוגי ההתערבויות הקיימות בעבור הורים ולמי הן מתאימות ועיגון הסכמות אלה בתיאורי המענים במאגר התכניות.
- ◆ גיבוש הנחיות שיאפשרו ליישובים לתת מענים טובים יותר לצרכים של ההורים.
- ◆ גיבוש מערך הטמעה של השפה, ההנחיות והמדיניות שגובשו.

פרק 3: הבסיס המקצועי לעבודה

הוועדה

הוועדה הורכבה מנציגים ממשרדי החינוך, הרווחה, הבריאות והעלייה והקליטה ומנציגי ג'וינט-אשלים. הוועדה קיימה שבע פגישות במשך כשנה שבהן נדונה תפיסת העבודה ביחס לעבודה עם הורים וגובשו המלצות אופרטיביות להתנהלות תכנית 360° בתחום זה.

תפיסת העבודה של הוועדה התבססה על ההבנה כי אף שמדובר בתכנית לילדים ולבני נוער שצורכיהם הם נקודת המבט המרכזית, יש לתת מקום גם להבנה ולביטוי של צורכי ההורים מנקודת מבטם. הוועדה הקדישה שתי ישיבות לבחינת צורכי ההורים, והדבר התבטא במידע שהצטבר במסגרת המיפוי ובמערכת התמ".

בחינת צורכי ההורים הראתה שישה תחומים מרכזיים שבהם ההורים עשויים להזדקק לעזרה כדי להבטיח את רווחת הילדים: (1) דאגה לצרכים היומיומיים של הילדים; (2) דאגה להשגחה על הילדים; (3) התמודדות עם התנהגות הילדים; (4) הקשר הרגשי עם הילדים; (5) דאגה להעשרת הילדים; (6) תיווך לשירותים. אף שמדובר בתחומים דומים לאלה המהווים תחומי צורך אצל הילדים, חשוב לבחון את הצרכים ולנסחם מתוך נקודת המבט של ההורים.

שישה תחומים אלה רוכזו לשלושה תחומים: (1) דאגה לצרכים יומיומיים והשגחה (הורים ל-35% מהילדים מתקשים בכך); (2) התמודדות עם התנהגות הילדים והקשר הרגשי איתם (42%); (3) דאגה להעשרת הילדים ותיווך לשירותים (57%).

מתוך שלושת התחומים האלה נגזרו שבעה פרופילים של הורים: (1) הורים עם בעיות באחד התחומים (שלושה פרופילים); (2) הורים עם בעיות בשניים מהתחומים (שלושה פרופילים); (3) הורים עם בעיות בכל שלושת התחומים (פרופיל אחד). נתוני המיפוי ביישובים הוותיקים נותחו על פי פרופילים אלה, והממצאים מוצגים בלוח 1 שלהלן.

לוח 1: אחוז הילדים בסיכון שאותרו ביישובים הוותיקים להורים מכל הפרופילים

(מיפוי 2009)

נוער	גיל יסודי	גיל רך	סה"כ	
47,636	59,757	48,629	156,022	סה"כ
27	28	28	27	אין בעיות הורים
3	4	9	5	הזנחה בלבד
11	8	7	8	בעיות בקשר בלבד
13	16	22	17	קושי בהעשרה בלבד
3	3	2	3	הזנחה ובעיות בקשר
5	9	10	8	הזנחה ובעיות העשרה
16	12	10	12	בעיות בקשר ובהעשרה
23	20	13	19	כל הבעיות

מהלוח עולה כי להוריהם של כרבע מהילדים אין בעיות כלל, וכי להוריהם של כחמישית מהילדים בעיות בשלושת התחומים (כצפוי, בגיל הרך, אחוז הילדים שלהוריהם בעיות בשלושת התחומים נמוך יותר). הפרופילים השכיחים יותר הם קושי במתן העשרה בלבד (17%) וקושי בהעשרה ובקשר (12%). עוד בולט שבעיות הזנחה מופיעות בדרך כלל בלוויית בעיות אחרות.

נוסף על התחומים שבהם ההורים זקוקים לעזרה, עלה הצורך לתת את הדעת גם על סוג הסיוע שזקוקים לו ההורים: קבלת מידע נוסף על התפתחות הילד, על עולמו החברתי או על השירותים הקיימים, רכישת מיומנויות הנדרשות להתמודדות עם צורכי הילדים בתחומים שונים או עזרה בהתמודדות עם הזהות ההורית. בהקשר זה עלתה החשיבות בהתייחסות לצרכים ייחודיים של הורים מקבוצות תרבותיות שונות ועל רקע מצבי מעבר או משבר בחיים, כגון: הורים יחידנים, הורים עולים, הורים לילדים עם מוגבלויות או עם בעיות התנהגות קשות כמו ADHD.

חברי הוועדה סברו שיש לתת את הדעת גם על היקף העזרה הניתנת להורים (אינטנסיביות, משך זמן) ועל הדרכים שבהן היא ניתנת (במסגרת פרטנית או קבוצתית, עם הילדים או בלעדיהם).

לאורך כל הפגישות עלה הצורך לחזק ולחדד את המודעות של אנשי המקצוע בשטח בהתבוננות בצורכי ההורים ובמתן תשומת לב מיוחדת לתחומים שבהם הם זקוקים לעזרה, לסוג הסיוע הנדרש להם ולאופן מתן הסיוע מעבר להתבוננות בצורכי הילדים. התבוננות זו צריכה להוות חלק בלתי נפרד מההתייחסות המקצועית ביישובים לשם

יישום והתאמה של המענים בעבור הילדים.

תפיסתם של חברי הוועדה באה לידי ביטוי בחמש המלצות כדלהלן:

- ◆ עדכון כלי המיפוי והמעקב של התכנית כדי לתת ביטוי לנקודת המבט של ההורים ולצורכייהם, חיזוק ופירוט נספח ההורים שכבר קיים בדוחות המענה.
- ◆ גיבוש סטנדרטים לתיאור העבודה עם ההורים בתכניות השונות שיאפשר ליישובים למקד את ההתערבות עם ההורים בתחומי הצורך, סוגי הסיוע והיקף הסיוע הרלוונטי - באמצעות גיבוש שאלון להשלמת המידע בכל כרטיסי המענה במאגר התכניות.
- ◆ קביעת יעדים לשיפור ההתייחסות לצורכי ההורים ביישובים וניסוח הנחיות ליישובים ולוועדות המחוזיות ביחס לתכנון ולביצוע מעקב ובקרה על התכניות תוך מתן תשומת לב רבה ומדויקת יותר לצורכי ההורים.
- ◆ בניית מערך הדרכה והטמעה שילווה את המהלך ביישובים.
- ◆ התוויית כיוונים להמשך עבודת הוועדה.

פרק 4: בניית שפה משותפת לתיאור התחומים שבהם ההורים זקוקים לעזרה: תוספות מוצעות לכלי המיפוי והמעקב של התכנית למיקוד תשומת הלב בהורים

כאמור בפרק הקודם, קבוצת העבודה שמה דגש על חידוד המודעות ותשומת הלב לתחומים שבהם זקוקים ההורים לעזרה כדי להבטיח את רווחת הילדים. כלי מדיניות מרכזי העומד לרשות תכנית 360° הוא מערך מידע הכולל מערך מיפוי וטופסי המעקב. הכלי מאפשר לקבל תמונה על צורכי הילדים המשתתפים במענים כדי לבחון את התאמתם לצורכיהם, וכן לעקוב אחר השינויים החלים במצבם. חברי הוועדה החליטו שלמטרה זו יש להרחיב את הכלי כך שיבטא גם את נקודת המבט של ההורים.

דוח המענה, המתאר את מאפייני הילדים המשתתפים בכל אחד מהמענים שבתכנית, מופק על בסיס טופסי המעקב. בתחילת הדרך הוצג המידע בדוח אך ורק מנקודת מבטם של הילדים. לפני כשנתיים נוסף לדוח נספח המתאר את המידע מנקודת המבט של ההורים, אך יש לו כמה חסרונות:

- ♦ לא ברור באיזו מידה הוא נמצא בשימוש. חברי הוועדה, שחלקם הכירו את דוחות המענה, לא היו מודעים להוספת נספח ההורים. הנספח מופיע בסוף הדוח, וההנחיות לשימוש בדוח המענה לא עודכנו ולא נערכה הדרכה שיטתית ומסודרת עם הוספתו.
 - ♦ הנספח אמנם כולל מידע על התחומים שבהם ההורים זקוקים לעזרה, אך אין הוא מפורט מספיק וחסר בו מידע שלא נאסף בטופסי המעקב.
 - ♦ נספח ההורים קיים רק בדוח מענה ואינו קיים בדוחות האחרים המופקים ממערכת התמי"ד (דוח ועדת גיל, דוח למפקח ודוח המתאר את מצב הילדים בתחילת המענה ובסיומו).
- חברי הוועדה גיבשו הסכמות ביחס לפרטי המידע שיש להוסיף לדוחות המעקב, כדי שניתן יהיה להפיק פרק בדוח המענה (ובדוחות האחרים) המפרט את התחומים שבהם זקוקים ההורים לעזרה (לפרטי המידע שמומלץ להוסיף לטופסי המעקב ראו נספח א').

המלצות נוספות של הוועדה:

- ◆ הכללת פרק המתייחס להורים בכל הדוחות הקבועים המופקים מהמערכת, ולא להסתפק בנספח המופיע לאחר כל המידע בדוח.
- ◆ עדכון ההנחיות לשימוש בדוחות כך שתהיה התייחסות מפורשת להתבוננות בתחומים שבהם זקוקים ההורים לסיוע.
- ◆ הטמעת ההנחיות ועקרונות ההתבוננות במצב ההורים בקרב הממונות המחוזיות של התכנית ומנהלי התכנית ביישובים, בקרב מפקחי המשרדים במחוזות ואנשי המקצוע ביישובים.
- ◆ התאמת כלי המיפוי למתן מידע מפורט יותר על ההורים ועל צורכיהם. הוועדה ממליצה להשתמש במאפייני ההורים והאינטראקציה שנכללו בכלי שהומלץ בעבור תכנית "איתור והגנה". כשתיושם התכנית יחליף הכלי ממילא את כלי המיפוי של התכנית. עד שתיושם התכנית יש לבחון הוספה של פריטים אחדים מתוך אלה שגובשו לטופסי המעקב גם לשאלוני המיפוי לקראת ביצוע מיפויים נוספים (מיפויים חוזרים או תוספת יישובים).
- ◆ בחינת פיתוח של שאלון מפורט יותר שישמש להערכת התחומים שבהם ההורים זקוקים לעזרה, בעבור תכניות שבהן קיימת התמקדות בעבודה עם הורים (שאלון אינטייק).

פרק 5: יצירת שפה משותפת לדיון במענים להורים: עדכון מאפייני התכניות במאגר במיקוד על הורים

כדי לקדם את המטרה של יצירת שפה משותפת ביחס לעבודה עם הורים במגוון מעגלי עבודה של התכנית, החליטו חברי הקבוצה להוסיף לכרטיס הפרויקט שאלות ביחס לעבודה עם הורים, שיהיו שדות חובה. לדעתם צריכה להיות התייחסות מפורשת להורים בכל כרטיס, גם אם לא נדרשת עבודה עם הורים. הדבר יאפשר הערכה של היקף העבודה עם ההורים ובקרה על יישום המרכיבים של עבודה עם הורים בכל תכנית.

קבוצת העבודה פיתחה שאלון שמטרתו למקד את תשומת הלב באופן שבו התכניות נותנות מענה להורים. השאלון מחייב התייחסות, בכל אחד מהמענים במאגר, לארבעה היבטים מרכזיים של העבודה עם ההורים במסגרת המענה:

- ♦ התחומים שבהם המענה מסייע להורים - מהם כישורי ההורות שבהם מיועד המענה לסייע להורים? שאלות אלה מתייחסות לתחומים שבהם זקוקים ההורים לעזרה כפי שפורטו קודם.
- ♦ סוג הסיוע הניתן להורים במסגרת המענה (מתן מידע, רכישת מיומנויות, התמודדות עם שאלות של זהות כהורה, התמודדות עם קשיים רגשיים של ההורה וכדומה).
- ♦ היקף הסיוע הניתן להורים במסגרת המענה (מספר מפגשים, משך ההתערבות והאינטנסיביות שלה).
- ♦ האופן שבו ניתן הסיוע (מסגרת פרטנית או קבוצתית, אנשי המקצוע הנותנים את הסיוע, המקום שבו הוא ניתן).

מגוון השאלות שנוסחו מבקשות ליצור קישור בין סוג הצורך של ההורה לסוג ההתערבות המוצעת. זאת על ידי בדיקה מדוקדקת של סוג התשומות המקצועיות הניתנות להורים במענים השונים, איכותן והיקפן. השלמת מידע המתייחס במפורש לעבודה עם ההורים, ביחס לכל אחד מהמענים, לצד תמונה ברורה יותר של התחומים שבהם ההורים זקוקים לעזרה, תאפשר דיון ממוקד ומדויק יותר בהתאמת המענים לצורכיהם של הורי הילדים, הן בשלב התכנון והן בשלב המעקב אחר יישום המענים ותוצאותיהם.

אפיון מדויק יותר של המענים במאגר התכניות יאפשר גם לחברי ועדות מחוזיות לבחון בצורה ביקורתית ומקצועית יותר את הצהרות היישובים שהם מתכננים או מיישמים עבודה עם הורים.

ברמה הארצית יאפשר החיבור בין ההיכרות עם התחומים שבהם זקוקים ההורים לעזרה ובין המענים לבחון את היקף העבודה עם ההורים, לעמוד על התחומים שבהם ניתנים מענים לצורכיהם, על סוגי העזרה הניתנים והיקפה ועל הפערים הקיימים (לנוסח המלא של השאלון המוצע ראו נספח ב').

פיתוח ושכלול של מגוון כלי מדידה והערכה על ידי קבוצת העבודה בכל הקשור בעבודה עם הורים יאפשרו ברמה היישובית איסוף מידע שיטתי וממוקד ביחס להורים. במקביל, המידע העשיר והממוקד יותר ביחס לדרכים ולתכנים של העבודה עם ההורים במענים השונים, יאפשר ליישובים בחירה מושכלת יותר של תכניות המותאמות לצרכים שיעלו, בין שבתהליך התכנון ובין שבאמצעות שינויים בתכנית היישובית ביישובים שבהם התכנית כבר פועלת. יישובים יוכלו להציב ולתת מענה לשאלות כגון: האם התכניות המוצעות להורים מתאימות לצרכים שלהם? האם דרכי העבודה מתאימות לאוכלוסיות השונות של ההורים? והדבר יגדיל את היענות היישובים לצורכי ההורים.

עם זאת, העמדת מידע וכלי מדידה לרשות היישובים אינה מספיקה, ויש לגבות את הטמעת הכלים החדשים בהנחיות ובהכוונה כיצד להשתמש בהם לבחינת צורכי ההורים וכיצד להתייחס אליהם במהלך תהליכי התכנון והמעקב והבקרה אחר הפעלת התכניות. יתרה מכך, נדרש מהלך של הדרכה והטמעה הן ביחס לכלים החדשים והן ביחס לתפיסות ולדרכי העבודה עם הורים. בשני הפרקים הבאים מפורטות ההמלצות בשני תחומים אלה.

פרק 6: מתווה עבודה ליישוביים ולבקרה של הוועדות המחוזיות

הוועדה הגזירה שלושה יעדים עיקריים שאותם יש להשיג על ידי הנחלת המושגים והעקרונות שגובשו ביישובים:

1. העלאת המודעות ביישובים לצרכים שונים של הורים ולחיוניות של מתן מענה לצרכים אלה במסגרת מערך השירותים לילדים ולנוער בסיכון (בתכנית ומחוצה לה).
2. התאמה מדויקת יותר של התכניות שנבחרו לצורכי ההורים, מבחינת התחומים שבהם ניתנת העזרה, סוג העזרה הניתנת ואינטנסיביות השירות.
3. יצירת שילובים בין תכניות של משרדים שונים (כאלה שנבחרו בתכנית וכאלה שכבר קיימים ביישוב), כדי לתת מענה טוב יותר לצרכים של ההורים והילדים גם יחד.

כדי להשיג יעדים אלה ממליצה הוועדה ליישם מתווה עבודה ביישובים ובמחוזות שיחייב התייחסות שיטתית להורים ולצורכיהם בתהליכי התכנון והמעקב אחר התכניות, וכן בתהליכי אישור התכניות והבקרה במחוזות.

תכנון תכנית יישובית, גיבושה ואישורה (כולל בקשות לשינויים בתכנית)

1. בעת התכנון יש להתייחס לצורכי ההורים בנפרד מצורכי הילדים ונוסף עליהם. תדריך התכנון יעודכן כך שיתייחס לתחומי הצורך של ההורים ולפרופילים שלהם:

- ◆ מהם צורכי ההורים שעלו במיפוי? כמה הורים עם צרכים יש בכל אחד מהתחומים?
- ◆ מהם הפרופילים של ההורים?
- ◆ מהם המענים האפשריים לצורכי ההורים בכל פרופיל?
- ◆ מהם המענים שכבר קיימים ביישוב בעבור ההורים? באילו תחומים הם נותנים מענה ובאילו תחומים חסרים מענים?

2. בעת הצגת התכנית לוועדה המחוזית:

- ◆ יידרשו היישובים לפרט לכמה הורים ומאילו פרופילים הכוונה לשרת בכל אחד מהמענים שתוכננו, כדי לאפשר לחברי הוועדה לבחון את מידת ההתאמה והסבירות לשרת את ההורים.

- ◆ ברציונל לתכנית תפורט הדרך שבה התייחס היישוב לצורכי ההורים:
 - ◆ מהם תחומי הצורך של ההורים שהיישוב בחר להתייחס אליהם?
 - ◆ לאילו תחומים לא התייחס ומדוע? (כיוון שקיימים מענים ביישוב, סדרי עדיפויות וכו').
3. בעת אישור התכנית בוועדה יש לוודא שחברי הוועדה התייחסו לצורכי ההורים.
- ◆ ניתן למנות חבר ועדה או שניים שתפקידם להתייחס לצורכי ההורים.
 - ◆ השאלה על דרך ההתייחסות של היישוב לצורכי ההורים תפורט בטופס ההתייחסות לתכנית בוועדה.
 - ◆ הנושא ייכלל בפרוטוקול הוועדה.

מעקב אחר ביצוע התכנית ותוצאותיה ביישוב

1. מעקב אחר יישום המענה (דוח מענה):
- ◆ האם מרכיבי המענה הנוגעים להורים מופעלים במלואם?
 - ◆ מהם צורכי ההורים של הילדים המשובצים במענה?
 - ◆ האם מרכיבי המענה נותנים להם מענה?
 - ◆ מה אפשר לעשות כדי לתת מענה טוב יותר לצורכי ההורים?
2. מעקב אחר תוצאות המענה:
- ◆ יש לתת את הדעת על שינוי בהיבטים הקשורים להורים.
3. מעקב אחר ביצוע התכנית היישובית בוועדות הגיל:
- ◆ כמה הורים מקבלים מענה בכלל המענים בקבוצת הגיל?
 - ◆ סוג הצרכים של ההורים - האם הוא תואם את אופי המענים?
 - ◆ מה סוג הצרכים של ההורים המקבלים מענים ביחס לסוג הצרכים שעלו במיפוי?
 - ◆ כיצד המענים מצד אחד, ומאפייני ההורים המשולבים במענים מצד אחר, משלימים את המענים להורים שכבר היו קיימים ביישוב קודם לכן?
 - ◆ תוצאות המענים מבחינת ההורים (בכלל המענים ובמענים ספציפיים).
 - ◆ מהם המענים המועילים ביותר להורים?
 - ◆ האם יש שינויים שיש לעשות כדי לשפר את המענים להורים?

מעקב אחר ביצוע התכנית ותוצאותיה במחוז

בעת הבאת תכנית יישובית לאישור המחוז ובעת הבאת תכנית יישובית לבקרה במחוז, יוקדש חלק מהדיון להצגת צורכי ההורים, להצגת מאפייני ההורים המשולבים במענים, להצגת הדרך שבה עובדים עם ההורים במענים ולדיון בהתאמת כלל מרכיבי התכנית היישובית לעבודה עם ההורים.

פרק 7: תכנית הטמעה לחיזוק העבודה עם ההורים ביישובים

הוועדה ממליצה על תכנית הטמעה שתהווה בסיס להנחלת העקרונות והמושגים שגיבשה הוועדה ויישום המתווה. מהלך ההטמעה יתוכנן על ידי מטה התכנית בעזרה חברות הוועדה ויכלול:

- ◆ קיום יום למידה לאנשי המטה המעורבים בתכנית.
- ◆ הטמעה בקרב הממונות והמנהלים של התכנית.
- ◆ הטמעה במחוזות באמצעות הוועדות המחוזיות או כנסים מחוזיים.
- ◆ הטמעה באמצעות למידה משותפת של מנהלי התכנית ואנשי מקצוע ביישובים על פי מתווה ההדרכה של התכנית.

פרק 8: כיוונים נוספים לעבודת הקבוצה

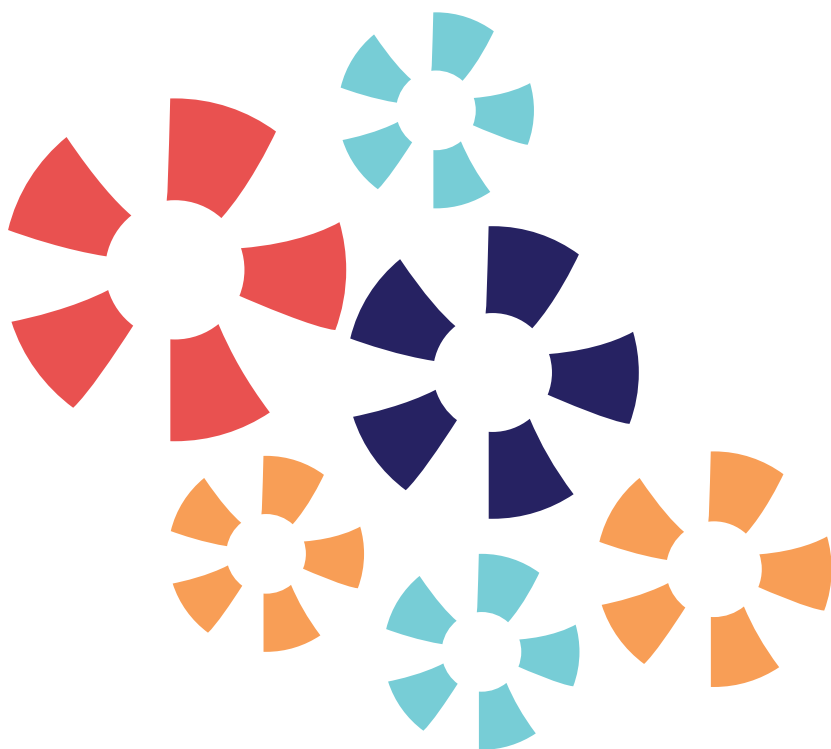
הוועדה מעוניינת להמשיך בגיבוש ובהנחלה של פרקטיקות יישוביות מוצלחות לעבודה עם הורים וכן במעקב אחר יישום המתווה ומטרותיו:

- ◆ לסייע בפיתוח מפורט של מהלך ההטמעה וביישומו.
- ◆ לסייע בפיתוח הדוחות והכלים שיועמדו לרשות היישובים והמחוזות ליישום המתווה.
- ◆ לעקוב אחר מהלך יישום המתווה ביישובים.
- ◆ לבצע מהלך למידה מיישובים מוצלחים ולהמשיג את דרכי עבודתם, בשותפות אנשי מקצוע מהיישובים, מנהלי תכנית ביישובים וממונות מחוזיות.
- ◆ לסייע בפיתוח הכלים הנוספים (מיפוי ואינטייק) בהתאם להמלצותיה שלה.

פרק 9: סיכום ההמלצות

- ◆ ביצוע שינויים בטופסי המעקב (תמ"י) לפי המלצת הוועדה ושינויים בדוחות הנובעים מהם.
 - ◆ קבלת השאלון בעבור המענים כדרך להצגת תכניות להורים במאגר התכניות.
 - ◆ הצבת יעדים של שיפור ההתמודדות ביישובים עם צורכי ההורים על ידי העלאת המודעות לצורכי ההורים ולדרכי ההתמודדות עמם; הגדלת ההתאמה בין צורכי ההורים למענים הניתנים להם מבחינת התחומים שבהם ניתנת עזרה, סוג העזרה הניתנת ואינטנסיביות הטיפול; יצירת שילובים בין מענים שונים ומענים של משרדים שונים כדי לשפר את היענות היישובים לצורכי ההורים.
 - ◆ הטמעת מתווה העבודה המוצע ביישובים ובמחוזות.
 - ◆ גיבוש תכנית הטמעה של תוצרי עבודת הוועדה ושל המתווה וביצועה.
- אישור המשך עבודת הוועדה והנושאים המוצעים.

נספחים - פרק א'

נספח א': תוספות לתמ"י

הערה: התוספות שאינן מופיעות בתמ"י מובאות כאן באות מודגשת.

קשיים של הורים לילדים ובני נוער בסיכון - טבלה מעודכנת

פירוט הקושי	התחום
אינו נותן לילד מזון מתאים	טיפול יומיומי
אינו מלביש את הילד בהתאם לעונה ולגודלו	
אינו דואג שהילד יהיה נקי	
אינו דואג לילד לטיפול רפואי בעת הצורך	
אינו דואג לילד להשגחה המתאימה לגילו (שוכח אותו בגן, משאיר אותו לבד שעות רבות שלא בהתאם לגילו, משאיר אותו עם אח או אחות קטנים מדי)	השגחה (שייך לטיפול יומיומי)
אינו יודע היכן הילד/הנער ומאפשר לו לשוטט שעות רבות בחוץ	קשר/סמכות והצבת גבולות
מתקשה להתמודד עם התנהגות הילד ולהציב לו גבולות (או מפחד שהצבת גבולות תזיק לילד)	
אינו מציב דרישות לילד ומבצע עבורו דברים שעליו לבצע לבד	
נמנע מעימותים עם הילד	
מציב לילד דרישות מוגזמות לגילו ולהתפתחותו	
מגבה את הילד באופן אוטומטי גם כשזה לא מתאים	
אינו עקבי בהתנהגותו כלפי הילד	קשר/התייחסות רגשית
דוחה את הילד	
תוקפני/חסר סבלנות כלפי הילד	
מערב את הילד במריבות ובסכסוכים שלו עם ההורה השני/בן הזוג/קרובי משפחה אחרים	
מעליב את הילד, לא נותן לו גיבוי בפני אחרים	
אומר לילד (גם לא בפני אחרים) שאינו שווה, שכלום לא ייצא ממנו	
אינו מכיר את הסביבה החברתית של הילד	
אינו מקדיש זמן לילד	
אינו מקיים תקשורת עם הילד (הופרד מהסעיף הקודם)	

פירוט הקושי	התחום
מנותק רגשית מהילד (לא נוגע ולא מחבק) (הופרד מהסעיף "דוחה את הילד")	
אינו מודע למצבו הרגשי של הילד, לא יודע מה עובר עליו	
מטיל על הילד תפקידים של מבוגרים (שינוי נוסח)	
מתקשה לתת העשרה לילד או לסייע לו במטלות לימודיות	העשרה/תיווך לשירותים
אינו דואג לטיפולים רפואיים מניעתיים/בדיקות נחוצות	
לא נמצא בקשר עם המסגרת החינוכית של הילד	
לא נענה להמלצות אנשי מקצוע ביחס לטיפולים/סיוע שיש לתת לילד או לא מגיע להדרכה המומלצת בעבורו	

נספח ב': טיוטת שאלון

מידע הנדרש על תכניות לילדים ונוער בסיכון כדי לאפיין את העבודה

עם ההורים

1. שם התכנית

2. המטרות העיקריות של התכנית:

א. מטרות ביחס לילדים/בני הנוער

ב. מטרות ביחס להורים

3. למי התכנית מיועדת?

♦ בעיקר לילדים/בני נוער

♦ לילדים ולהורים

♦ בעיקר להורים

♦ אחר, פרט

4. באיזו מידה התכנית משתפת את ההורים בעבודה עם הילדים?

♦ לא רלוונטי; התכנית מיועדת להורים בלבד

♦ עדכון מדי פעם

♦ העברת מידע שיטתית באמצעות מחברת קשר, דואר אלקטרוני, טלפון וכדומה

♦ מפגשים קבועים עם ההורים במהלך השנה

♦ ההורים הם חלק ממהלך תכנון הטיפול

♦ ההורים הם חלק מתהליך המעקב אחר התקדמות הטיפול

השאלות הבאות מתייחסות לפעילות להורים במסגרת התכנית, ולא

לכל הפעילויות בה.

5. א. באילו כישורי הורות נוגעת התכנית?

♦ טיפול בצרכים פיזיים וימיומיים של הילדים/בני הנוער

♦ היענות לצרכים הרגשיים של הילדים/בני הנוער ושיפור קשר הורה-ילד

♦ הצבת גבולות

♦ קידום הלמידה וההתפתחות של הילדים

♦ סיוע להורים ביצירת קשר בונה עם המסגרת הלימודית

♦ סיוע להורים בתהליכים של השגת שירותים בעבור הילדים

♦ התמודדות עם התנהגויות של ההורים המסכנות את הילדים

◆ שיפור היחסים בתוך המשפחה

◆ אחר, פרט _____

ב. מבין הכישורים האלה, מהם שני הכישורים העיקריים שבהם מתמקדת התכנית? באילו תחומים היא מסייעת להורה?

◆ התמודדות עם מצב רגשי/קשיים רגשיים של ההורה

◆ עבודה על זהות ההורה כהורה או על תפיסת התפקיד של ההורה

◆ הקניית דרכי התמודדות, כלים ומיומנויות במילוי תפקידיו כהורה

◆ מתן מידע/היכרות עם שירותים ועם משאבים

◆ מתן מידע על עולם הילד, התפתחות הילד, הסביבה החברתית ותרבות הפנאי שלו

◆ יצירת מעורבות בקהילה

6. מבין התחומים האלה, מהם שני התחומים העיקריים שבהם מתמקדת התכנית?

7. האם הפעילות מיועדת להורי כל הילדים המשותפים?

◆ לא רלוונטי; הפעילות מיועדת להורים בלבד

◆ הפעילות מיועדת לכלל ההורים של הילדים המשותפים

◆ הפעילות מיועדת רק לחלק מההורים. פרט למי: _____

8. מהי תדירות הפעילות עם ההורים?

◆ יותר מפעם בשבוע

◆ פעם בשבוע

◆ יותר מפעמיים בחודש

◆ פעמיים בחודש

◆ פעם בחודש

◆ פחות מפעם בחודש. פרט: _____

9. מה היקף הפעילות בכל פעם?

◆ פחות משעה

◆ שעה עד שעתיים

◆ יותר משעתיים. פרט: _____

10. מהו משך הזמן של התכנית?

◆ מספר קבוע של מפגשים (פרט כמה)

◆ מספר קבוע של חודשים (פרט כמה)

◆ במהלך כל תקופת הפעלת התכנית

◆ אחר, פרט: _____

11. האם הפעילות עם ההורים כוללת גם פעילות משותפת של ההורים עם הילדים

◆ לא

◆ כן, כרבע מהזמן או פחות

◆ כן, יותר מרבע עד חצי מהזמן

◆ כן, יותר מחצי מהזמן, אך לא כל הזמן

◆ כל הפעילות משותפת

12. באילו שעות מתקיימת הפעילות עם ההורים?

13. איפה מתקיימת הפעילות עם ההורים?

14. מהו אופי הפעילות עם ההורים?

◆ פעילות משותפת לכלל ההורים המשתתפים

◆ פעילות משותפת לכלל ההורים ולכלל הילדים

◆ פעילות קבוצתית בקבוצות קטנות (8-15 הורים)

◆ פעילות משותפת בקבוצות קטנות של הורים וילדים

◆ מפגשים משפחתיים/דיאדיים של הורה או של זוג הורים וילד (או כמה אחים)

◆ מפגשים פרטניים (או מפגשים עם זוג הורים)

◆ אחר

15. מי אנשי המקצוע המקיימים את הפעילות עם ההורים? (אפשר לסמן יותר מתשובה אחת)

◆ עובדים סוציאליים

◆ פסיכולוגים

◆ יועצים

◆ מנחי הורים מוסמכים

◆ מורים/אנשי חינוך אחרים (שאינם מנחי הורים מוסמכים)

◆ אחרות

◆ אנשי מקצועות פרא-רפואיים (מרפאים בעיסוק ובדיבור, תזונאים)

◆ עובדים סמך-מקצועיים (כולל אם בית)

◆ מנחי קבוצות

◆ מגשרים

נספח ג': היקף פעילות ומאפייני הילדים ובני הנוער המשתתפים בתכניות

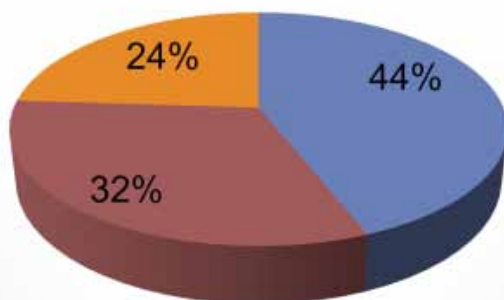

היקף המענים הפועלים והיקף הילדים מקבלי השירותים ביישובים (ספטמבר 2012)

טופסי מעקב שנה"ל 2012	הורים משתתפים	מספר ילדים מושפעים	מספר ילדים משתתפים	מספר תוכניות פועלות	
33,623	25,999	45,007	43,494	798	סך הכל
14,452	13,140	23,682	19,921	347	לידה עד חמש
10,597	5,508	7,333	11,930	195	שש עד 11
8,574	8,574	13,934	11,902	246	12 עד 18

הילדים ובני הנוער שהשתתפו בתוכניות ותועדו
 במערכת תמ"י בשנה"ל 2011/2012 לפי גיל
 N=31,914

■ גיל הרך ■ יסודי ■ נוער

תחומי הסיכון של הילדים שהשתתפו בתוכניות בשנה"ל
 2011-12 (אחוזים)

תחומי חיים	סה"כ 31,784	גיל הרך 13,856	יסודי 10,321	נוער 7,607
קיום פיזי, בריאות והתפתחות	43	54	37	30
השתייכות למשפחה	56	52	58	62
למידה ומיומנות	64	56	70	70
רווחה ובריאות רגשית	34	28	42	36
השתלבות חברתית	32	27	37	36
הגנה מפני אחרים	11	8	11	15
הגנה מהתנהגויות סיכון	12	7	12	21

מצבי סיכון בתחום של הורות ויחסי הורים ילדים בקרב הילדים המשותתפים בתוכניות בשנה"ל 2011-12 (%)

תחומי בעיות	סה"כ 31,784	גיל רך 13,856	יסודי 10,321	נוער 7,607
בעיות בטיפול הפיזי בילד	24	21	23	29
בעיות ביחסים עם הילדים	37	35	38	39
לא דואגים לשירותים/ העשרה	43	37	46	48
סביבה מסכנת	9	7	9	13
התעוללות פיזית או מינית במשפחה	3	3	4	4
מוגבלות פיזית או עבריינות	11	10	12	10

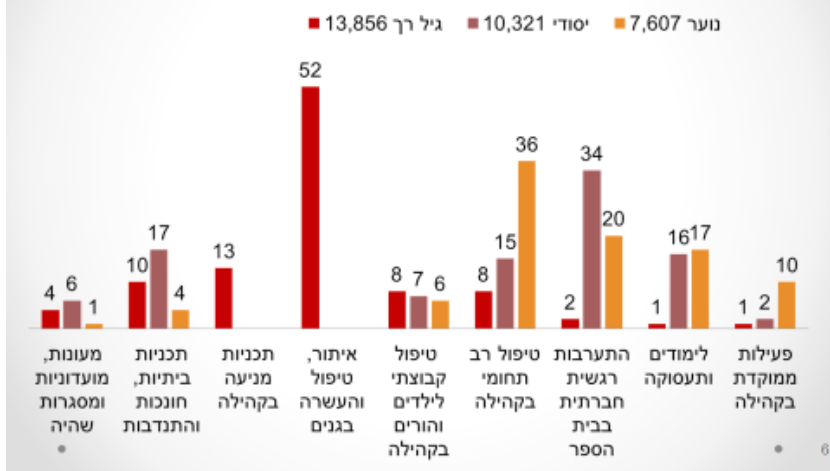
מורכבות הסיכון בתחומים של הורות

מספר מצבים	סה"כ 31,784	גיל רך 13,856	יסודי 10,321	נוער 7,607
אין בעיות	40	43	39	35
1	24	25	23	24
2	18	18	18	18
3	11	10	12	13
4-6	8	6	8	10

מורכבות הבעיות של הילדים שהשתתפו בתוכניות בשנה"ל 2011-12 (%)

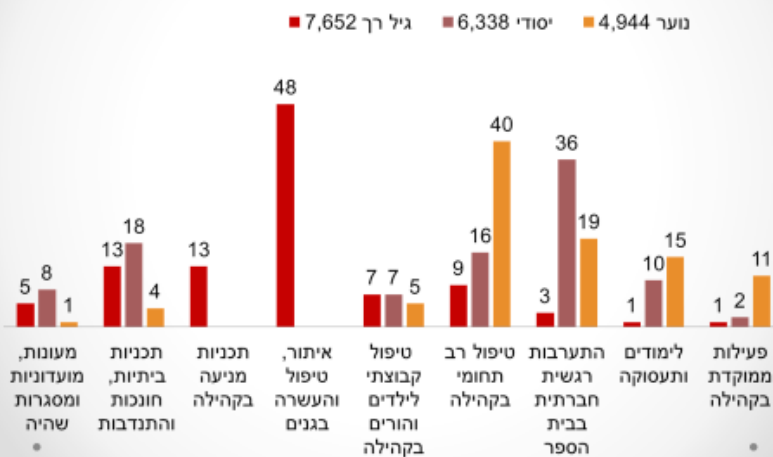
נוער 7,607	יסודי 10,321	גיל רך 13,856	סה"כ 31,784	
13	13	16	14	בעיה אחת בתחום אחד
10	11	15	12	יותר מבעיה אחת בתחום אחד
20	20	20	20	שתי בעיות בשני תחומים
8	8	8	8	יותר משתי בעיות בשני תחומים
21	20	16	19	שלוש בעיות בשלושה תחומים
17	16	9	14	יותר משלוש בעיות בשלושה תחומים
11	12	16	13	ללא בעיות

סוגי מענים בהם משולבים ילדים (%) N= 31,784

סוגי מענים בהם משולבים ילדים עם בעיות בהורות (%)

N=19,204

התערבויות עם הורים לילדים בגיל הרך: הנחות עבודה, עקרונות עבודה מוצלחים ואתגרים

סקירת ספרות

ליאת ואזן-סיקרין ♦ נועה שר ♦ דליה בן רבי

מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל

תוכן עניינים - פרק ב'

42	מבוא
	הנחות עבודה ותפיסות עולם העומדות בבסיס הרעיון של התערבות
43	להורים לילדים בגיל הרך
46	מהם הצרכים של הילדים ושל המשפחות הנמצאים במוקד ההתערבות?
47	מהן התוצאות הרצויות של התערבויות להורים לילדים בגיל הרך?
	נקודות מפתח המאפיינות תכניות התערבות מוצלחות להורים לילדים
49	בגיל הרך
50	רכיבי התכניות ואופני יישומן - מה עובד? (What Works?)
	קשיים ואתגרים הניצבים בפני המתכננים והמפעילים של תכניות
57	התערבות להורים לילדים בגיל הרך
59	סיכום
63	מקורות

1. מבוא

התפתחות הילד בשלב הגיל הרך מניחה את היסודות להתפתחותו הפיזית, הרגשית, החברתית והקוגניטיבית. על בסיס טובנה זו, התערבויות הנעשות עם ילדים בגיל הרך נתפסות כהזדמנות פז להשפעה על התפתחות תקינה ובריאה של הילד בהמשך חייו. ההתערבויות נחלקות לארבעה סוגים, שניתן לראותם כמצויים על רצף:

1. **התערבות ישירה** - עבודה של איש מקצוע עם הילד עצמו, במסגרת אישית או קבוצתית.

2. **התערבות עקיפה: עבודה עם הורה או הורים** - בקטגוריה זו נכללות תכניות העוסקות באופן בלעדי בשיפור תפקודי ההורות באופנים שונים ובהם עבודה ישירה מול ההורה או עבודה דיאדית הורה-ילד בהדרכת מדריך, לצד תכניות של העצמה אישית, סיוע ברכישת השכלה או תעסוקה ועוד.

3. **התערבויות "דו-דוריות" (two-generation)** - שיטה מורכבת וחדשה יחסית, החותרת להשגת יעדים הן עבור הורים הן עבור ילדים. תכניות אלה מציעות שילוב בין התערבות ישירה הנעשית עם הילדים ובין התערבות ישירה הנעשית עם הוריהם, והן כוללות על פי רוב שלושה רכיבי מפתח: התערבות עם הורים בתחום שאינו קשור ישירות להורות עצמה (למשל תכנית לפיתוח האוריינות, להשלמת השכלה או לרכישת מיומנויות מקצועיות); התערבות בתחום הקשור להורות (למשל סדנאות לרכישת מיומנויות הוריות, בין במסגרת של עבודה עם ההורים בלבד ובין במסגרת המשלבת עבודה דיאדית הורים-ילדים); והתערבות ישירה הנעשית עם הילדים (למשל שיעורי פיתוח מיומנות שפה או אפילו השמה במעון יום). בשלב הזה השימוש בתכניות אלו מצומצם, אם כי מתפתח (St. Pierre, Layzer & Barnes, 1995; King, Smith & Glover, 2011).

4. **התערבות עקיפה: עבודה קהילתית** - מטרתן העיקרית של תכניות מבוססות-קהילה היא להעניק תמיכה ומידע, ובכך לסייע להורים להעלות את רמת המסוגלות שלהם ואת יכולותיהם. תכניות אלה נועדו לשפר את ההתייחסות של קהילה שלמה ואת תפקודה בתחומים מסוימים באמצעות חינוך והגברת מודעות לסוגיות הקשורות לגיל הרך, כגון תזונה בריאה, פעילות גופנית ומתן חיסונים.

בשנים האחרונות ניכרת מגמה של הרחבת מעגל הפעולה ומעבר מהתמקדות בהתערבות ישירה הנעשית עם הילדים להתערבויות הכוללות גם (או רק) רכיב של עבודה עם ההורים או עם הקהילה (Trivette & Dunst, 2005).

מטרת סקירה זו היא להציג לעוסקים בתחום תכניות ההתערבות להורים לילדים בגיל הרך ממצאים ותובנות שעלו ממחקרים בתחום זה בעולם. לצורך כך נסקרו מאמרים המהווים מטה-אנליזות, כלומר סיכום נרחב של מחקרים נקודתיים. בסקירה יוצגו אפוא ממצאי רוחב המשותפים לתכניות רבות וכן רכיבים שנמצאו תורמים להצלחתן של תכניות התערבות (על בסיס גישה של "what works?").

2. הנחות עבודה ותפיסות עולם העומדות בבסיס הרעיון של התערבות להורים לילדים בגיל הרך

♦ הדרך שבה מתפתח הילד בגיל הרך היא קריטית להתפתחותו בעתיד מחקרים רבים מצביעים על חשיבותן של השנים הראשונות בחייו של הילד כתקופה משמעותית להתפתחותו, שבה הוא מפתח בסיס לימודיות שונות ולהישגים שירכוש בעתיד, לעיצוב אישיותו ובעיקר להתפתחותו הקוגניטיבית (Karoly, Kilburn & Cannon, 2005; Bijou, 1974; ; סובלמן-רוזנטל, 2000). בתקופה זו גדל המוח גדילה מואצת, ועל כן אירועים סביבתיים וביולוגיים וכן חוויות אמוציונליות וגירויים שאליהם נחשף הילד באמצעות הטיפול שהוא מקבל וההתקשרות שלו עם המטפל משפיעים השפעה עמוקה, מכרעת וייחודית על המשך תהליך התפתחותו (Schonkoff, & Philips, 2000; שמעוני, 2006).

♦ להורים השפעה מכרעת על התפתחות הילדים ועל מצבם

מחקרים העלו כמה דרכים עיקריות שבאמצעותן הורים משפיעים על הצלחת ילדיהם (Bronte-Tinkew & Calkins, 2001):

♦ **בריאות נפשית של ההורה** - בריאות נפשית לקויה של הורים מקשה עליהם לקיים הורות מיטיבה, והיא משפיעה השפעה שלילית על ילדיהם.

♦ **מצוקה כלכלית** - הורים בעלי הכנסה נמוכה חווים עומס נפשי גבוה יותר, נמצאים בסיכון גבוה יותר לדיכאון, למצוקות נפשיות, לביטחון עצמי נמוך ולערך עצמי נמוך. הם עלולים לחוות יותר אירועי חיים שליליים, ולהיות מצוידים בפחות משאבים על מנת להתמודד עם השלכותיהם.

♦ **אמונות ועמדות הוריות** - ערכים, עמדות ואמונות של הורים נתפסים כמשפיעים על פרקטיקות הורות ועל גידול ילדים. ערכים ואמונות מסוימים מקושרים להורות נוקשה ולענישה חמורה, לציפיות לא מציאותיות מן הילדים, ואף להפרעות פסיכולוגיות אצל הילדים.

♦ **התמיכה הרגשית** שההורה מעניק לילד משפיעה על התפתחותו.

♦ **סגנון הורות** - אסטרטגיות הורות נמצאו קשורות להתפתחות ילדים ולמצבם:

♦ הורות סמכותית ודמוקרטית המאפשרת עצמאות ואוטונומיה ובד בבד מתן גבולות, נמצאה קשורה לתוצאות חיוביות בקרב ילדים, בתחומים שונים.

♦ הורות סמכותנית הכוללת פיקוח והצבת גבולות נוקשה ומאפשרת מעט עצמאות ואוטונומיה (גם אם היא חמה ותומכת), נמצאה קשורה להישגים

לימודיים פחותים ולהיעדר מוטיבציה לחיפוש אתגרים חדשים.

- ♦ הורות מתירנית הכוללת מתן אוטונומיה ועצמאות יתרה נמצאה קשורה לנטייה מוגברת של הילדים לקחת חלק בפעילות לא נורמטיבית וכן למוטיבציה פחותה להצלחה.
- ♦ **סביבת הלמידה הביתית** - לסביבת הלמידה הביתית קשר הדוק להתפתחות הקוגניטיבית של ילדים. רמת ההשכלה של האם נמצאה כמנבא משמעותי למידת הגירוי הקוגניטיבי שאליו נחשפים ילדיה.
- ♦ גם רכיבים כלליים יותר יכולים להשפיע על התפתחות הילד ועל מצבו, ובהם סביבת המגורים שההורים מספקים והיבטים פיזיים הקשורים לבטיחות.
- ♦ **לכל ההורים יש זכות וחובה להיות מעורבים בגידול ילדיהם, ולמדינה - ובה למערך השירותים החברתיים - יש חובה לתמוך בהם.** במהלך עשרים השנים האחרונות חל שינוי מהתמקדות בהגנה על הילד להתמקדות בקידום רווחת הילד, תפיסה העולה בקנה אחד עם האמנה הבין-לאומית לזכויות הילד ובעיקר עם הזכות הבסיסית לגדול בסביבה בטוחה ומטפחת. שינוי זה הביא למעבר בתפיסה של רווחת הילד, מ'הצלחתם' של ילדים בסיכון מהורים שאינם מתפקדים באופן מיטבי ועד מגמה השואפת לחזק את סביבתו הטבעית היום-יומית של הילד, את משפחתו ואת הוריו. בתוך כך עולה התובנה כי ההורות היא משימה קשה ומורכבת הדורשת תמיכה, הכלה, קבלת מידע וייעוץ. הגישה התומכת בשילוב הורים, שיתופם בהתערבויות למען ילדיהם ועבודה עם צוברת תאוצה, וההנחה היא שסיוע להורים הוא יעד בפני עצמו (Cerezo, Dasi & Ruiz, 2013; White, Taylor & Moss, 1992).

עבודה עם הורים כסוכני שינוי תשפיע על מצב הילד לטווח ארוך

ההנחה היא שלצד ההצלחה הרבה יחסית שיש לעבודה ישירה עם הילד בטווח הקצר, השפעה לטווח הארוך מחייבת שינוי גם אצל ההורה (Raikes et al., 2006). בבריטניה, למשל, תכניות להורות מקודמות במסמכי מדיניות כאמצעי בעל עלות-תועלת גבוהה להתמודדות עם בעיות התנהגות של ילדים, אשר ביכולתו למנוע הוצאות עתידיות וארוכות הטווח של בעיות אלה, ובהן התנהגות אנטי-חברתית ועבריינות (Stevens, 2012).

ככלל, נראה כי לתכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך יש השפעות חיוביות; למרבית התכניות שנסקרו הייתה השפעה חיובית כלשהי. עם זאת לעתים קרובות נמצאו אפקטים חיוביים משמעותיים יותר ביחס לרכיבים מסוימים בתכנית או למדדי תוצאה ספציפיים, כפי שיפורט בהמשך, ולא השפעה חיובית גורפת בכל תחומי ההתערבות (Gomby, 2005; Layzer et al., 2001; Puma et al., 2010; The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010).

אף שקשה למצוא לכך עדויות חותכות ועקביות, בפרט בהשוואה להתערבויות ישירות הנעשות עם ילדים (Layzer et al., 2001; The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010), ספרות המחקר תומכת בכך שלעבודה עם הורים השפעה

חיובית על היבטים שונים בתפקוד ילדיהם, ובפרט בקרב ילדים בגילים הצעירים יותר (Moran et al., 2004), על התפקוד הרגשי-חברתי שלהם, ועל צמצום שכיחותן של תופעות התעללות והזנחה. בהקשר זה יש הבנה כי מניעה של התעללות והזנחה בשלבים המוקדמים עשויה להביא לצמצום הצורך בהתערבויות מתחום ההגנה על הילד בהמשך (Guterman, 1999).

בעת בחינת השפעות של תכניות התערבות להורים, חשוב להביא בחשבון את ההיבט המתודולוגי ואת העובדה כי לאור הממדים הרבים המשפיעים על תפקודם של ילדים צעירים והדינמיות הרבה המאפיינת שלב חיים זה, קיים קושי מחקרי בביסוס קשר ישיר של השפעה בין התערבויות בגיל הרך ובין השפעות ארוכות טווח על התפתחות הילד ועל מדדי תפקודו בשלבים מאוחרים יותר, כגון הצלחה בבית הספר. נוסף לכך, חלק מן המחקרים (The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010) בוחנים את השפעת ההתערבות על הורים, מתוך הנחה ששינויים אצל הורים יובילו לשינויים רצויים אצל ילדיהם. אך גם כאשר נמצאות השפעות על עמדות הורים, עדיין לא ברור באיזו מידה הן מיתרגמות לשינויים בהתנהגות ההורה ולהשפעה על הילד (Moran et al., 2004; Wyatt Kaminskiet et al., 2008).

3. מהם הצרכים של הילדים ושל המשפחות הנמצאים במוקד ההתערבות?

התפתחות תקינה ומוצלחת של ילדים בגיל הרך כוללת רכיבים רבים. הצרכים של הילדים ושל הוריהם הם מרובים, בקרב כלל האוכלוסייה ובפרט בקרב אוכלוסיות בסיכון. כל אחד מן הצרכים (או שילוב ביניהם) עשוי לעמוד במוקד ההתערבות. תוכני התערבות שכיחים המנסים לתת מענה לצרכים הם, בין היתר, אלה:

- ◆ בריאות ותזונה
- ◆ העשרה קוגניטיבית והכנה לאוריינות
- ◆ מניעת הזנחה והתעללות
- ◆ צרכים רגשיים של הילד
- ◆ צרכים התפתחותיים של הילד
- ◆ כישורי הורות
- ◆ מערכות יחסים משפחתיות
- ◆ תפקוד כללי של ההורה

נוסף לכך יש תכניות המיועדות לקבוצות שלהן צרכים ייחודיים, כגון ילדים בעלי מוגבלויות שונות, משפחות מרקע תרבותי שונה או אימהות בגיל העשרה. במקרים אלה התכנים כוללים מענה לצרכים ייחודיים, כמו תיווך לשירותים שונים, דרכי התמודדות ועוד.

4. מהן התוצאות הרצויות של התערבויות להורים לילדים בגיל הרך?

תוצאותיה הרצויות של ההתערבות נובעות ישירות ממטרות התכנית. כך, נמצא כי תכניות התערבות להורים שהיו ממוקדות מטרה/ות ופותחו באופן ייעודי להשגתן, וכן קיימו תהליך של מעקב אחר השגת המטרות והפקת לקחים בהתאם, הצליחו להניב תוצאות טובות יותר (Moran et al., 2004).

איגוד אמריקאי בשם DCCYIT DC Children and Youth Corporation (Investment Trust) פיתח, על בסיס תאורטי ופרגמטי, מערך של תוצאות רצויות אפשריות של התערבויות, אצל הורים ואצל ילדים, אשר מידת השגתן עשויה להעיד על מידת ההצלחה של התכנית. בטווח הקצר והבינוני ניתן לצפות לתוצאות בקרב ההורים, ואילו בטווח הארוך התוצאות המושגות בקרב ההורים עשויות להוות גשר לתוצאות רצויות אצל ילדיהם. מדידתן של רבות מן התוצאות האפשרויות שהוגדרו נבדקה והן נמצאו כמדדים מהימנים ותקפים לאמידת טיבן של תכניות (Bronte-Tinkew & Calkins, 2001).

תוצאות בטווח הקצר והבינוני אצל הורים עשויות לכלול עלייה בידע

ובמודעות בתחומים האלה:

- ◆ חשיבותה של התנהלות נכונה בתקופת טרום הלידה
- ◆ נקודות ציון בהתפתחות הילד
- ◆ כישורי הורות
- ◆ אוריינות ופיתוח שפה: חשיבות ההקראה לילד וחשיבות ביצוע פעילויות אורייניות מעשירות נוספות
- ◆ צרכים בריאותיים של הילד (כגון חיסונים ותזונה נכונה)
- ◆ בטיחות בבית
- ◆ חשיבותן של מסגרות טיפול איכותיות עבור הילד
- ◆ שירותים הזמינים לילד ולמשפחה בקהילה.

תוצאות התנהגותיות בטווח הבינוני והארוך אצל הורים עשויות לכלול:

- ◆ קיום מעקב הריון סדיר, המעלה סיכוי ללידת תינוק בריא יותר
- ◆ תכנון משפחה עקבי ויציב
- ◆ שיפור הבריאות המנטלית והפיזית באמצעות היעזרות בשירותים לטיפול בהתמכרויות ובמחלות נפש, קבלת תמיכה מן הקהילה וצריכת שירותי בריאות
- ◆ ביסוס דפוסי הורות תומכת
- ◆ קיום סביבה ביתית חיובית ומטפחת
- ◆ קיום סביבה ביתית ללא הזנחה והתעללות בילד
- ◆ היעזרות בנותני שירותים.

תוצאות אצל ילדים הן:

העשרה/הגברה/עידוד של:

- ◆ התפתחות קוגניטיבית
- ◆ התפתחות שפתית
- ◆ התפתחות חברתית ורגשית
- ◆ בריאות פיזית והתפתחות מוטורית.

תוצאות בטווח הארוך יותר בקרב ילדים עשויות לכלול:

- ◆ מוכנות לבית-הספר (הכוללת את הרכיבים שצוינו לעיל לצד פיתוח גישות ללמידה)
 - ◆ הישגים משופרים בתחומי הלימוד בסיום הגן וכיתה א', כבסיס להתקדמות בהמשך.
- עם זאת, יש לזכור כי הגדרת התוצאות הרצויות תלויה במידה רבה במטרות של בעלי העניין השונים בתכנית, בדגשים החשובים להם ובציפיותיהם ממטרות התכנית. התוצאות שהוצגו מקיפות מגוון רחב של תכניות הפועלות בשטח, אך מובן כי אינן מכסות את כלל האפשרויות, ועל כן ניתן ואף רצוי להגדיר תוצאות ייחודיות לכל תכנית על פי צורכי המשתתפים בה. לדוגמה, תכניות יכולות לקבוע לעצמן תוצאות ביניים של שיפור המצב הכלכלי והאישי של המשפחה - דיור, תעסוקה, פרנסה ושיפור התקשורת הזוגית, כרכיבים ששיפורם עשוי להביא לשיפור ההתנהגות ההורית. תכניות אף עשויות לקבוע תוצאות בטווח הארוך עבור ילדים, כמו שיפור במצב הרגשי, בתחושת הביטחון והחוסן האישי וירידה בקשיי התנהגות. לאור התוצאות הרצויות מן התכנית ניתן לתכנן את רכיביה ואת אופן יישומה.

5. נקודות מפתח המאפיינות תכניות התערבות מוצלחות להורים לילדים בגיל הרך

על מידת ההצלחה של תכניות משפיעים היבטים רבים. חלקם ייחודיים לממדים מסוימים של התכנית ועל רכיביה, ואחרים רחבים יותר ומהווים נקודות מפתח לבנייה ולניהול של תכניות התערבות מוצלחות בתחום, כמפורט להלן:

- ◆ מיקוד (Wyatt, Kaminski et al., 2008)
- ◆ הגדרה של עולם תוכן ממוקד עבור ההתערבות
- ◆ פנייה לאוכלוסייה בעלת צרכים ומאפיינים משותפים
- ◆ פעילות לאור מטרות מוגדרות
- ◆ שימוש בתכניות בעלות בסיס תאורטי חזק ומודל ברור (Moran et al., 2004)
- ◆ התאמת המטרות, הרכב אנשי הצוות, סוג ההתערבות ומיקומה לאוכלוסיית היעד ולצרכים הייחודיים לה, וקבלת משתתפים על פי האוכלוסייה שהוגדרה מראש (Karoly, L.A.; Kilburn, M.R.; Cannon, J.S. 2005).
- ◆ התייחסות להורה כאל משתתף בתהליך - העצמת ההורה והקנייה של כלים ויכולות, כך שיוכל לתפקד עצמאית וללא תלות באיש המקצוע (Trivette & Dunst, 2005).
- ◆ התאמת הציפיות של ההורים ושל אנשי המקצוע לתוצאות ריאליות, וכן הבנה של מגבלות השפעה של התכנית (Daro, 2006).
- ◆ הנחיית אנשי המקצוע בהתאמה למטרות-העל של התכנית, לקהל היעד שלה ולרכיביה (Moran et al., 2004).
- ◆ דאגה לנוכחות רציפה של המשתתפים בתכנית, שכן בקרב הורים שנכחו יותר בפעילות נמצאה השפעה משמעותית יותר, בכל התחומים (St. Pierre, Layzer & Barnes, 1995).

6. רכיבי התכניות ואופני יישומן

מה עובד? (what works?)

תכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך נבדלות זו מזו בממדי יישומן: אוכלוסיית היעד, תוכני ההתערבות, סוג ההתערבות, מתכונת העבודה והמרחב שבו פועלת התכנית. התערבות יכולה להתבסס על מאפיין אחד או על שילוב של כמה מאפיינים השייכים לממדים אלו. מובן שבעת התכנון ובחירת מאפייניה יש להתחשב הן במטרות ההתערבות הן בצורכי המשתתפים. יודגש כי מאחר שנוכחות רציפה יותר ואינטנסיבית יותר של הורים בפעילות נמצאה קשורה להצלחה רבה יותר, יש להקנות חשיבות לאמצעים שבהם יש לנקוט כדי להגביר את הסיכוי להשתתפות משמעותית.

חמשת הממדים יוצגו להלן. בכל ממד יסקרו המאפיינים האפשריים, ויצוין איזה מהם מאפיין תכניות שזכו להצלחה יחסית ובאילו נסיבות - כלומר: מה עובד? (what works). במסגרת זאת יובאו עקרונות ואופני פעולה שנמצאו מוצלחים במחקרים מקיפים שונים שנערכו בנושא (Wyatt Kaminski et al., 2004; Moran et al., 2004; Odom & Wolery, 2008).

א. אוכלוסיית היעד

אוכלוסיית היעד עשויה להיות האוכלוסייה הכללית (תכנית אוניברסלית), אוכלוסייה הממוקדת גאוגרפית (בשכונה או בקהילה מסוימת) או אוכלוסייה בעלת צרכים ייחודיים משותפים, כגון הורים לילדים עם צרכים מיוחדים.

מה עובד?

מן הממצאים עולה כי הן בפיתוח תכניות חדשות הן באימוץ תכניות קיימות חשוב להתאים את התכנית לצורכי אוכלוסיית היעד ולמאפייניה:

- ♦ תכניות אוניברסליות מתאימות להתמודדות עם בעיות רווחות בתחום ההורות, בקצה הרצף המתון יחסית של קשיים הוריים, בעוד שהתערבויות ממוקדות יותר לקבוצות אוכלוסייה מובחנות או ליחידים הנמצאים בסיכון נמצאו מתאימות להתמודדות עם קשיים מורכבים יותר בתחום ההורות וכן עם בעיות חמורות (Moran et al., 2004).
- ♦ עם זאת, יש לשים לב כי בחירה מראש של משתתפים בעלי גורמי סיכון קיצוניים עלולה להביא לתוצאות טובות פחות, במידה שהתכנית אינה מתאימה להתמודדות עם מקרים אלו (Guterman, 1999).
- ♦ נמצאו יתרונות יחסיים לתכניות הפונות לאוכלוסיות מובחנות, ובפרט להורים לילדים בעלי מוגבלות (Layzer et al., 2001).

ב. תוכני ההתערבות

תכניות עבודה המיועדות להורים לילדים בגיל הרך עוסקות במגוון תחומי חיים, בהתאם לצרכים שצוינו לעיל בתחומי בריאות הילד, התפתחותו, הקשר הורה-ילד, אסטרטגיות ההורות והעצמת ההורה, לא רק בהקשר ההורי.

מה עובד?

- ♦ התמקדות בתכנים ספציפיים (בניגוד להתפרסות על פני תחומים רבים). שילוב של תכנים שונים והיעדר מיקוד מביאים לעומס של רכיבים שאינם קשורים ישירות לליבת התכנית, דבר שעלול לפגוע בהשגת התוצאות הרצויות (Duch, 2005).
- ♦ לעבודה עם הורים יש השפעה רבה יותר על ילדים בתחום הרגשי-חברתי, ופחות בתחום הקוגניטיבי (Layzer et al., 2001).
- ♦ נמצא שתכניות שיש בהן רכיב של התפתחות אישית של ההורים או של עזרה עצמית הן בעלות השפעה גבוהה יותר על שינוי התנהגות ההורים (Layzer et al., 2001)
- ♦ לעתים כדי להימנע מסטיגמה בנוגע לתכנית, יש יתרון בשילוב של תוכן "אוניברסלי" (למשל שיפור מוכנות ללימוד קריאה לילדי גן) במסגרת תכנית שמטרתה העל-שלה היא מתן מענה לבעיות ממוקדות יותר (כגון הקניית מיומנויות הוריות להתמודדות עם בעיות התנהגות) (Moran & Ghate, 2005).

ג. אסטרטגיות ומתודות ההתערבות

קיימים סוגים שונים של התערבויות, והם נבדלים באופני הפעולה:

- ♦ הקניית מידע וידע
- ♦ ייעוץ, הדרכה והכוונה על ידי הגורם המטפל
- ♦ טיפול (therapy)
- ♦ הפנייה לשירותים חיצוניים ותיווך מול נותני שירות (Case Management)
- ♦ תמיכה רגשית בהורים
- ♦ בתכניות שונות נעשה שימוש במתודות עבודה שונות, ובהן תרגול מעשי של מיומנויות הוריות, שימוש במודלינג, מתן הנחיות וכן מתן מידע תאורטי בתחומים שונים.

מה עובד?

- ♦ נמצא כי כשבודקים את השפעת תכניות התערבות הורים-ילדים לטווח ארוך, בעיקר בנוגע להשפעות על הילדים, נמצאה עדיפות לתכניות שיש בהן עיסוק ישיר בתכנים הנוגעים לקשר הורה-ילד על פני תיווך והפנייה לשירותים באמצעות Case Management ועל פני השתתפות ההורה בקבוצת תמיכה חברתית (Layzer et al., 2001). בתוך כך, בלטו בחלק מן המחקרים תכניות שעסקו בהקניית מיומנויות של יצירת קשר חיובי הורה-ילד (Layzer et al., 2001).

- ◆ נמצא כי בתכניות למניעת התעללות והזנחה, שילוב של הדרכה הורית ומתן תמיכה רגשית להורים במסגרת ההתערבות, כלומר העברת ידע וכלים להתנהגות לצד הכלה רגשית והתייחסות לצרכים הרגשיים של ההורה הן תנאי הכרחי להצלחה (Guterman, 1999).
- ◆ בעבודה עם הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים, לצד הקניית ידע וכישורי הורות, יש צורך בתמיכה רגשית של אנשי המקצוע בהורים (Odom & Wolery, 2003).
- ◆ מתודות עבודה מוצלחות עם הורים הן אלה:
- ◆ שיטת הנחיה הכוללת תרגול מעשי של האינטראקציה בין ההורה והילד במסגרת המפגשים (עבודה דיאדית בקבוצה) השפיעה יותר על מיומנויות הוריות לעומת שיטות עבודה אחרות (כגון שימוש במודלינג, מתן הנחיות לעבודה בבית או משחקי תפקידים שבהם השתתפו רק מבוגרים) (Wyatt Kaminski et al., 2008).
- ◆ כרכיב עצמאי, להקניית מידע להורים בנושאים מסוימים כמו התפתחות הילד, תזונה ובריאות, אין תרומה לחיזוק השפעת התכנית. עם זאת, ייתכן כי יתרונותיה של הקניית הידע באים לידי ביטוי כשהיא נעשית לצד מתן כלים יישומיים. למשל, תוך כדי מתן כלים להתמודדות עם התפרצות זעם של בן שנתיים אפשר לשלב תכנים תאורטיים העוסקים בהתפתחות הקוגניטיבית והרגשית של ילד בגיל זה (Wyatt Kaminski et al., 2008).

ד. מתכונת ההשתתפות

- הרכב המשתתפים משתנה בין תכניות ואף בין רכיבים שונים בתוך אותה תכנית. בתוך כך, מתכונות ההשתתפות הנפוצות הן:
- ◆ עבודה פרטנית / פרטנית משפחתית
 - ◆ איש מקצוע והורה / הורים
 - ◆ איש מקצוע, הורה וילד
 - ◆ איש מקצוע וכל המשפחה
 - ◆ איש מקצוע וילד
 - ◆ עבודה במסגרת קבוצתית
 - ◆ איש מקצוע וקבוצת הורים
 - ◆ איש מקצוע וקבוצת הורים וילדים
 - ◆ איש מקצוע וקבוצת ילדים
 - ◆ עבודה עם הורים לצד עבודה עם ילדים (תכניות דו-דוריות).

מה עובד?

- ◆ כאמור, בנוגע לשיפור התפקוד הקוגניטיבי, שיפור האוריינות והמוכנות להתמודדות עם דרישות בית הספר, לעבודה ישירה הנעשית עם ילדים יש השפעות ניכרות יותר (Layzer et al., 2001; Puma et al., 2010; Currie, 2001).
- ◆ תכניות התערבות להורים הכוללות גם רכיבים של עבודה עם ילדים (לאו דווקא יחד עם הוריהם) היו מוצלחות יותר. כמו כן, נמצא יתרון לעבודה של איש מקצוע מול הורה וילד, הכוללת תרגול של המיומנויות הנלמדות בנוכחות איש המקצוע (Moran et al., 2004).
- ◆ עבודה עם הורים בקבוצות עדיפה כאשר העיסוק הוא בתוכן שניתן לדון בו באופן "פומבי", וכאשר ההורים יכולים להיתרם מן ההיבט החברתי שבעבודה בקבוצה. עבודה פרטנית עדיפה כאשר הבעיות הן חמורות או מציפות, או כאשר ההורים אינם בשלים לעבודה בקבוצה (Moran et al., 2004).
- ◆ עבודה בקבוצה עשויה להתפתח לכדי קבוצת תמיכה משמעותית עבור הורים, שאף תורמת להישארותם בתכנית (Whittaker & Cowley, 2010).
- ◆ שילוב הורים מהגרים בתכניות ללימוד שפה או אוריינות לצד השתתפותם בתכניות התערבות יחד עם ילדיהם נמצא אפקטיבי ליצירת הבנה תרבותית של מסגרת בית הספר, שאף הובילה לציפיות גבוהות יותר מן הילדים בתחום זה (Crosnoe, 2010).

ה. מרחבי ההתערבות

שני מרחבי ההתערבות הרווחים בתכניות להורים הם מרחבים ציבוריים (קליניקות, מתנ"סים, בתי חולים, ובאופן מיוחד - מרכזים רב-תכליתיים ייעודיים לגיל הרך) ובתי המשפחות, במסגרת ביקורי בית. לכל אחד מן המרחבים יתרונות שונים, והעבודה בו מציבה אתגרים שונים. הבחירה בין ביצוע התערבות במסגרת מרחב ציבורי ובין ביצועה בבתי המשפחות (או שימוש בביקורי בית כרכיב מרכזי בה) צריכה להתבצע בהתאם למטרות התכנית, לאוכלוסיית היעד שלה ולצרכים שעליהן היא נועדה לענות. יצוין כי יש תכניות המשלבות פעילות בשני סוגי המרחבים.

התערבות במרחבים ציבוריים

במסגרת סעיף זה יעסוק הדיון במרחבים ציבוריים במרכזים רב-תכליתיים לגיל הרך בלבד, כמרחב ציבורי פופולרי. שתי התכניות המוכרות והגדולות בעולם, לסיוע להורים לילדי הגיל הרך, הן Head Start האמריקאית ו-Sure Start הבריטית. תכניות אלה (כמו רבות אחרות שהיקפן מצומצם יותר) מופעלות במרכזים הממוקמים בתוך שכונות

1 יחד עם זאת, תכניות לשיפור האוריינות והמוכנות לבית הספר שבהן נעשתה עבודה עם הורים ונמצאו כאפקטיביות (אם כי במידה מוגבלת), היו תכניות ממשפחת "האוריינות המשפחתית" (family literacy), המנחות את ההורים להקראת סיפורים ולקריאה משותפת עם ילדיהם (Van Steensel et al., 2011).

שבהן מתגוררות אוכלוסיות היעד. מרבית העבודה נעשית דרך המרכזים, אך יש גם הפנייה לשירותים שונים בקהילה.

העבודה במרכזים מושתתת על שני עקרונות מנחים עיקריים:

◆ **עבודה בתוך הקהילה:** כל מרכז פועל באופן אוטונומי, בכפוף לקווים מנחים כלליים. כך מתאפשרת גמישות והתאמה של התכנית לצורכי הקהילה המקומית ולרצונותיה וכן נגישות של אוכלוסיית היעד לצריכת השירותים (The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010)

◆ **ראייה הוליסטית של הטיפול בילד, בפני עצמו וכחלק ממשפחתו:** ראייה כזו מכתובה את הניסיון לריכוז כלל השירותים הנוגעים לילדים בגיל הרך תחת קורת גג אחת, שתהווה כתובת עבור ההורים, עבור כלל השירותים הקשורים לילדיהם.

עקרונות נוספים המנחים את תפיסת העבודה במרכזים הם חתירה להתאמה תרבותית של המרכז לקהילה שאותה הוא משרת, וניסיון ליצירת מעורבות של ההורים על ידי שיתופם בתהליכי קבלת החלטות הנוגעות לפעילויות המרכז, שילובם במילוי משימות ותפקידים שונים במרכז ועידודם להשתתף בוועדות ניהוליות שונות (Puma et al., 2010; Department for Education and Skills, 2007).

במרכזים מוצעים לרוב שירותים מגוונים, ואלה הם העיקריים בהם:

◆ מתן מידע, ייעוץ וסיוע על בסיס Center Drop-In

◆ הפניית הורים לקבלת שירותים מתאימים להם ולילדיהם מחוץ למרכז, תוך הפיכת עובד המרכז ל-Case Manager, המתאם בין השירותים השונים הניתנים לילד ולמשפחתו ועוקב אחר קבלתם

◆ ייעוץ ותמיכה, סדנאות להורים

◆ מעונות יום

◆ שירותי סיוע להורים בהשתלבות בתעסוקה, ותכניות להשלמת השכלה (Duch, 2005; Department for Education and Skills, 2007).

מה עובד?

בדיקה מעמיקה של תכנית Sure Start הפועלת באנגליה בוצעה על מנת לבחון את האופנים השונים שבהם היא מיושמת במרכזים שונים, ואת השפעתה על ההורים והילדים. ככלל, נמצא שככל שהמרכז מיישם את התכנית באופן מקיף יותר ונאמן יותר למודל בשלמותו, הוא אפקטיבי יותר מבחינת התוצאות בקרב ההורים והילדים (The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010). בתוך כך, כמה רכיבים שיושמו במרכזים נמצאו תורמים לאפקטיביות של המרכז (Anning et al., 2007):

◆ יצירתיות בשיפור השירותים וביצירת שירותים, בהתאם לצרכים העולים מן השטח

◆ יצירת אוירה מזמינה, לא רשמית אך מקצועית

- ◆ חתירה להעצמת ילדים, הורים ואנשי מקצוע
- ◆ השקעת מאמצים באיתור מוקדם של ילדים והורים העשויים להפיק תועלת משירותים ייחודיים, והפנייתם למומחים רלוונטיים
- ◆ המנגנון הניהולי: יצירת מבנים ניהוליים שיטתיים ובני קיימא לניהול המרכז ולהובלתו; בקרה מתמדת ותגובה לסדרי עדיפויות קהילתיים
- ◆ צוות העובדים: גיוס, הכשרה ופריסת נותני שירות בעלי כישורים ותכונות מתאימות והתמודדות מוצלחת עם המורכבות שבעבודת צוות רב-שירותי. מטבע הדברים, מרכזים שבהם פועלים תחת קורת גג אחת נותני שירותים מכמה תחומים מביאים לביטוי תפיסות עולם ותפיסות עבודה שונות. מרכז במיטבו הוא זה שמצליח לשמר את הפרספקטיבה המקצועית של כל איש סגל לצד יצירת גישה אינטגרטיבית לטיפול (Anning et al., 2007).

התערבות במרחב הפרטי (ביקורי בית בבתי המשפחות)

מרחב התערבות נוסף שעשוי להתקיים לצד מודל של עבודה במרכזים או במנותק ממנו הוא התערבות באמצעות ביקורי בית בבתי המשפחות. אלה יכולים להתבצע על ידי איש מקצוע (כגון אחות) או על ידי גורם המוסמך במסגרת התכנית, ועשויים להתחיל עוד בשלב ההיריון. בשנים האחרונות ביקורי בית הם מסגרת ההתערבות הרווחת בארצות הברית, וכחצי מיליון משפחות ברחבי המדינה משתתפות מדי שנה בתכניות של ביקורי בית (Daro, 2009).

אף שבדיקת מידת ההצלחה של תכניות כאלה בחלק מן המדדים העלתה ממצאים סותרים, ספרות המחקר תומכת בכך שלביקורי בית השפעות חיוביות בתחום החשוב של צמצום ומניעה של התעללות והזנחה (Guterman, 1997). כמו כן, נראה כי קיימת מגמה של שיפור במידת ההצלחה של תכניות התערבות המתבססות על ביקורי בית, וזו מעידה על תהליך למידה והתמקצעות בתחום, לצד פיתוח הבנה בנוגע לציפיות הסבירות מתכניות אלה ולמה ייחשב הצלחה (Daro, 2006).

למרות שבין התכניות המתבססות על ביקורי בית יש שונות רבה, ניתן למנות כמה עקרונות העומדים בבסיס מרביתן:

- ◆ נוחות מרבית עבור ההורים: מצד אחד, ביקורי הבית נתפסים כבעלי יתרון עבור ההורים, שכן הם אינם צריכים לדאוג לתחבורה, לסידורי שמירה לילדים ולחוסר תיאום עם שעות העבודה. היבט זה מאפשר גם למשפחות שלא היו מגיעות בעצמן למרכזים (שהן לרוב המשפחות בעלות הקשיים הרבים ביותר) להגיע אליהם (Sweet & Appelbaum, 2004). מנגד יש לציין כי בדומה לתכניות אחרות, יש ממצאים המעידים על כך שמשפחות המתמודדות עם בעיות רבות נוטות פחות לשותף פעולה עם מפעילי התכניות או להיות מעורבות בהן (Raikes et al., 2006; Gomby, 2005).

- ◆ פרסונליזציה של התכנית: להתערבות הנערכת בבית אוריינטציה כלל משפחתית, שירות מותאם אישית, תשומת לב מלאה ובניית קשר בלתי אמצעי עם בני המשפחה.

היבטים אלו נתפסים הן כמסייעים כשלעצמם והן כאמצעי להגברת מידת ההתמדה של המשפחות בתכנית (Sweet & Appelbaum, 2004). כמו כן, הקשר הרציף והתקשורת השוטפת בסביבה הטבעית מאפשרים עבודה על co parenting וחיזוק ההורים כצוות הפועל בשיתוף פעולה בבית (אליצור, סומך וסרקיס, 2010).

♦ **תמיכה רגשית להורים:** היחס האישי מאפשר תמיכה ישירה בהורים, יותר מאשר במסגרת עבודה בקבוצות או במסגרת עבודה טיפולית במרחב שאינו הבית. בעבר נטו תכניות כאלה להתמקד בעבודה עם האם, אך כיום הנטייה היא לעבוד עם שני ההורים (Sweet & Appelbaum, 2004).

מה עובד?

בבחינה של "מה עובד" יש להביא בחשבון שביקורי בית הם אסטרטגיה כללית, וגורמים ייחודיים בכל תכנית (למשל תכנים או אישיות המדריך המבקר בבית) עשויים להשפיע על מידת האפקטיביות של האסטרטגיה. ספרות המחקר העלתה בעיקר תרומות עבור המשפחה, ובהן שיפור מיומנויות הוריות, ידע על התפתחות הילד, שינויים בתפיסת ההורות ובפעילות שנוקטות אמהות כדי לשמור על בית בטוח עבור הילדים. בסוגיות הקשורות לבריאות או להתפתחות הילדים, התכניות נמצאו אפקטיביות בעיקר עבור ילדים שמלכתחילה אובחנו כבעלי צרכים ייחודיים - פגים וילדים עם עיכוב התפתחותי (Gomby, 2005). כאמור, התערבויות שכללו רכיב מרכזי של ביקורי בית נמצאו אפקטיביות במיוחד בצמצום מקרים של התעללות והזנחה (Guterman, 1999; Sweet & Appelbaum, 2004). עם זאת, ניתן לזהות כמה פרקטיקות שנמצאו כמוצלחות:

תכניות באינטנסיביות גבוהה - תכניות ארוכות טווח שבמסגרתן מתקיים ביקור בית ארבע פעמים בחודש לפחות, מצליחות יותר מתכניות לאותו פרק זמן שבהן נערכים ביקורי בית תקופיים פחות (Kahn & Moore, 2010).

לימוד כישורי הורות - עבודה ישירה של אנשי מקצוע (כגון מטפלים ועובדים סוציאליים) עם ההורים, על הקניית כישורי הורות, תורמת להצלחת התכנית (Kahn & Moore, 2010).

שילוב של ביקורי בית כרכיב בתוך תכנית רחבה יותר ולא כבסיס עיקרי של תכנית (Gomby, 2005; Layzer et al., 2001). בהקשר זה תצוין גם שהורים המצויים במסגרת של תכנית הכוללת ביקורי בית בלבד חסרים את התמיכה הקבוצתית, בעוד שמודל משולב נותן מענה גם לצורך זה (Guterman, 2009; Guterman, 2012).

שימוש בביקורי הבית כפלטפורמה לתיווך לשירותים חיצוניים ועל ידי כך הרחבת מעגד הטיפול מחוץ לגבולות התכנית - אימוץ גישה של "מעטפת" המחברת את המשפחה לצריכת שירותים ולקבלת מענים שלהם היא זקוקה (Daro, 2006)

בשל העובדה שהתכניות מתקיימות במרחב הפרטי, להדרכה מוקדמת ומתמשכת של אנשי מקצוע על אודות מטרות התכנית והבנייה של תוכני המפגשים חשיבות מרעדת להצלחתה (Gomby, 2005; Sweet & Appelbaum, 2004).

7. קשיים ואתגרים הניצבים בפני המתכננים והמפעילים של תכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך

קשיים ואתגרים עלולים לפגוע בעבודה עם הורים ובהשתתפותם בתכניות, ועקב כך לפגוע גם באפקטיביות שלהן. אלה יפורטו להלן.

קשיים בגיוס הורים: אחת הבעיות המשמעותיות בתכניות לתמיכה בהורים היא הקושי לגייסם, בשלושה מישורים: כניסה לתכנית, התמדה בתכנית ונוכחות אקטיבית הנדרשת לצורך יצירת השפעה.

♦ קושי הנובע מאילוץ לוחות זמנים: ככלל, בעוד שהמשתמשים בשירותי המרכזים נטו לחזור ולצרוך שירותים נוספים והיו שבעי רצון מהם, השירותים שהוצעו בשעות פעילות שגרתית לא הצליחו להביא להגעה של אוכלוסיות רבות, ובהן משפחות השייכות למיעוטים אתניים והורים עובדים ובעלי הכנסה נמוכה המתקשים להגיע שניהם יחד או למצוא סידור השגחה לילדיהם (Wyatt Kaminski et al., 2008; Whittaker & Cowley, 2010). נוסף לכך, קיים קושי לגייס אבות להשתתפות בתכניות ולצריכת שירותים. קושי זה מאפיין תכניות רבות ונראה כי טרם נמצא עבורו פתרון (Moran et al., 2004).

♦ הימנעות הורים מכניסה לתכניות עקב תחושה כי הן פולשניות, לא רלוונטיות או תובעניות מדי (Whittaker & Cowley, 2010).

♦ היעדר מטרות ברורות וקונקרטיות ומסגרת תאורטית ברורה: הקושי מתבטא בכמה רבדים, אך כדאי לציין כי אם הגורם המפנה אינו בקי בתוכן התכנית, עלולים להיות מופנים אליה הורים שהתכנית אינה רלוונטית עבורם (Whittaker & Cowley, 2010).

♦ קושי של ההורים ביישום הכלים או הגישות שנרכשו בתכנית: קושי זה יכול לנבוע ממגוון סיבות: מאופן ההתערבות ודרכי העברת התכנים ועד לסיבות אישיות-משפחתיות הקשורות להתנגדות של אחד ההורים ובאי-הסכמתו לתפיסות המוצגות במסגרתה (Whittaker & Cowley, 2010).

♦ חסמים תרבותיים: אלו יכולים לנבוע מחוסר התאמה תרבותית של התכנית לאוכלוסיית היעד. לעתים חסם תרבותי עשוי להתמתן אם מנחה התכנית בא מאותה תרבות שממנה הגיעו ההורים (Whittaker & Cowley, 2010).

קשיים הקשורים לצוות התכנית

- ♦ **היעדר הכשרה מספקת:** היעדר הכשרה של מעבירי התכנית בפועל משפיעה על איכותה. על כן, תשומת לב מרבית צריכה להינתן להכשרה בתחום, כאשר אחד מרכיבי ההכשרה החשובים ביותר בתכניות עם רכיב קבוצתי הוא היכולת להנחיית קבוצות ולבניית קבוצה (Whittaker & Cowley, 2010).
- ♦ **עבודה עם צוות רב-מקצועי:** במרכזים המאגדים כמה שירותים תחת קורת גג אחת עולה קושי בהפעלת התכנית, הנובע מן העבודה בצוות רב-מקצועי המשתתף לשירותים שונים. אף שבהגברת הנגישות לשירותים ובראייה ההוליסטית גלומים יתרונות רבים, עבודה זו מציבה אתגרים בהיבט של שיתוף אפקטיבי של מידע ושל שילוב בין דרכי עבודה שונות. כך לדוגמא, עובדים מקצועיים העוברים לעבוד במסגרת מרכז יכולים לחוש איום לנוכח שינויים בתפקידם ובמרחב הפיזי שבו הם רגילים לעבוד. קושי נוסף הוא ניהול מעקב שיטתי ואחיד אחר אספקת השירותים השונים מול מערכי העבודה ממוקדי התחום שאליהם מורגלים השירותים השונים. בהתאם לכך, יש קושי במדידת תוצאות והשפעות על הורים וילדים, הן מכיוון שנושא המדידה אינו תמיד במוקד העבודה של אנשי השטח, והן בשל הקושי לאגד קריטריונים דומים למדידת הצלחה מול שיטות העבודה השונות של הארגונים השונים העובדים תחת קורת גג אחת. חשוב לציין כי קשיים אלה הם אוניברסליים לעבודה בשיתוף פעולה בין שירותים ואינם ייחודיים למרכזים להורים (Anning et al., 2007).

2 ממצאים דומים נמצאו גם בבדיקה של מרכזי נוער העובדים תוך שיתוף פעולה של שירותים מרכזיים לנוער (כאהן-סטרב'צינסקי וואזן-סיקרין, 2008).

8. סיכום

התחום של תכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך הוא רחב מאוד, וכולל תכניות רבות ושונות מאוד זו מזו, הנבדלות גם במידת ההצלחה ביישומן. מסיבה זו קשה לעמוד על מודל או דגם עבודה שביכולתו להניב השפעה חיובית גורפת. לצד זאת, הקולות מן השטח, התפיסות הרווחות כיום בעולם ההתערבויות, הממצאים הצנועים אך העקביים, ואף ההיגיון הבריא, מלמדים כי ההורים הם גורם מפתח הכרחי להתערבויות לטובת ילדיהם בגיל הרך.

ספרות המחקר מעלה ממצאים המעידים על הצלחת תכניות בהשגת מטרות שונות הנתפסות כשלב בדרך להשפעה על התפתחותם הבריאה והמוצלחת של ילדים. בתוך כך, ניתן לזהות רכיבים וגורמים התורמים ליישום תכניות ולמידת הצלחתן וכן גורמים המקשים על כך.

בכל תכנון של תכנית התערבות יש לבחון את צורכי האוכלוסייה שעבורה מתבצעת ההתערבות ואת מאפייניה הייחודיים, ולהגדיר לאורם את התוצאות הרצויות המצופות מן התכנית. מתוך אלו ניתן להסיק מהם הרכיבים נדרשים להתערבות, על מה יש לשים דגש ובמה כדאי למקד את העשייה. חשוב לזכור כי מיקוד במטרות וביסוס של רכיבי התכנית סביבן הוא גורם מכריע להצלחה.

בטבלה להלן מוצג סיכום הממדים השונים שעל פיהם אפשר לבחון תכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך.

ממדים	אוכלוסיית היעד	תוכני ההתערבות	אסטרטגיית ומתודות ההתערבות	מתכונת ההשתתפות	מרחב ההתערבות
מהקיים?	כלל האוכלוסייה, תכנית אויברסלית א ר ס ל כ ו י ה ממקדת גאוגרפית (מיקוד בשכונה/קהילה מסוימת)	מאון תחומי חיים: המפתחת הילד בריאות ותזונה פיתוח מיומנויות הוריות וגישות להורות: מיומנויות תקשורת, אסטרטגיות משמעות, יצירת חוקים ומגבלות והתמודדות עם קונפליקטים באופן לא אליים	הקניית מידע וידע ייעוץ, הדרכה הכוונה על ידי גורם מטפל תרגול מעשי תמיכה רגשית טיפול והפנייה לשרותים חיצוניים ותיווך מול נותני שירות, case management	עבודה פרטנית/פרטיות משפחתית איש מקצוע והורה/הורים איש מקצוע והורה וילד איש מקצוע וילד איש מקצוע וילד עבודה במסגרת קבוצתית איש מקצוע וקבוצת הורים איש מקצוע וקבוצת הורים וילדים	התערבות במרחבים ציבוריים (קליניקות, מתנסים, בתי חולים, מרכזים רב-תכליתיים) התערבות במרחב פרטי (ביקורי בית בבתי המשפחות)
		הקשר המשפחתי וקשר הורה-ילד פיתוח מיומנויות קוגניטיביות ואורייניות במקרב ילדים העצמת ההורים כגורים		איש מקצוע וקבוצת ילדים עבודה מקבילה ונפרדת עם הורים וילדים (תניות דו-דוריות)	

מרחב ההתערבות	מתכונת ההשתתפות	אסטרטגיית ומתודות ההתערבות	תוכני ההתערבות	אוכלוסיית היעד	ממדים
<p>במרחב הציבורי (מרכזים רב-תכליתיים):</p> <p>עבודה לאור העיקרון של חיזוק ההורים במטרה ליצור שיפור בקרב הילדים</p> <p>יצירתיות בשיפור וביצירת שיתופים בהתאם לצרכים העולים מן השטח</p> <p>אוריה מחויבה, לא רשמית, אך מקצועית</p> <p>חתימה להעצמת ילדים, הורים ואנשי מקצוע</p> <p>אתגר מוקדם של ילדים והורים העשויים להפיק תועלת משירותים ייחודיים והפנייתם למומחים ולנושאים</p> <p>מגמתן יהולי:</p> <p>יצירת מבנים ניהוליים שיטתיים ובני קיימא בקרה מתמדת ומגבלה לסדר עדיפויות קהילתיים</p>	<p>בתחום השיפור הקוגניטיבי - עבודה ישראלית עם ילדים</p> <p>שילוב רכיב של התערבות ישירה עם ילדים, בתכניות התערבות להורים</p> <p>יתרון לעבודה של איש מקצוע מול הורה וילד</p> <p>כאשר עוסקים בתוכן אוניברסלי שניתן לטקס בו פומבי, עדיפה עבודה קבוצתית עם הורים</p> <p>עבודה של הורים בקבוצה עשויה ליצור קבוצת תמיכה חברתית, התומכת להתמודדה של הורים בתכניות</p> <p>כאשר עוסקים בתוכן אישי ורגיש, יש לעבוד עם הורים באופן פרטי</p>	<p>של מעשי</p> <p>אינטראקציה הורה-ילד</p> <p>מתן כלים ושיטות התמחות להתמודדות עם מצבים הקניית ידע אינה אסטרטגיית התערבות מוצלחת בפני עצמה,</p> <p>אלא צריכה לבוא כחלק מתהליך הקניית כלים יישומיים להתמודדות עם הילד</p> <p>בתכניות ספציפיות למניעת התעללות וכן בתכניות לילדים בעלי צרכים מיוחדים עלה הצורך בשילוב של הדרכה הורית עם מתן תמיכה רגשית להורים</p>	<p>בתכניות</p> <p>ספציפיות ולא התפרסות על פני עולמות תוכן רבים</p> <p>לעבודה עם הורים יש יותר השפעה על ילדים בתחום הרגשי-חברתי, ופחות בתחום הקוגניטיבי</p> <p>עם זאת, תכניות המנחות את ההורים להקראת סיפורים ולקריאה משותפת עם ילדיהם נמצאו אפקטיביות (אם כי במידה מגבלת)</p>	<p>אוניברסליות</p> <p>מאוימת להתמודדות עם בעיות רווחות</p> <p>בתחום ההורות, בקצה הרציף הממון</p> <p>התערבויות לקבוצות או ליחידים בסיכון</p> <p>מאוימת להתמודדות עם קשיים מורכבים וחמורים יותר, אך כדי להגיע לתוצאות טובות התכנית חייבת להיות מותאמת למפאיי הסיכון</p>	<p>מה עובד?</p>

מרחב ההתערבות	מתכונת ההשתתפות	אסטרטגיות ומתודות ההתערבות	תוכני ההתערבות	אוכלוסיית היעד	ממדים
<p>צוות עובדים: ג'וס, הכשרה והעסקת נותני שירות בעלי כישורים ותכונות מתאימות התמודדות מוצלחת עם המורכבות שהעבודת צוות רב-ש-רתי במרחב הפרטי (ביקורי בית); תכניות באינטנסיביות גבוהה (ארבע פעמים בחדש לפחות) לימוד ישיר של כישורי הורות על ידי בעלי מקצוע שילוב של ביקורי בית כרכיב בתוך תכנית רחבה יותר שימוש בביקורי הבית כפלטפורמה לתיאור לשירותים חיצוניים הדרכה של אנשי מקצועי בהתאם למטרות התכנית והבנייה של תוכני תפגשים</p>	<p>עבוד הורים מהגרים, השפעה של השתתפות בתכנית לשיפור אוריינות (במקביל להתערבות עם ילדים) תרמה להגברת מסגרת בית הספר ולחידוק הציפיות מן הילדים</p>		<p>תכניות שבהן רכיב של התפתחות אישית של ההורים או של עזרה עצמית נמצאו בעלות השפעה גבוהה על שיקוי התנהגות בקרב ההורים שילוב תוכן "אוניברסלי" במסגרת תכנית שמתרת העל שלה היא מענה לבעיות ממוקדות יותר, כאמצעי לייצירת תכנית שאינה סטנדרטית</p>	<p>יתרון לתכניות הפונות לקהל יעד ממוקד הצלחות בתחום ההתערבות הנעשית עם הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים</p>	

Anning, A.; Stuart, J.; Nicholls, M.; Goldthorpe, J.; and Morley, A. 2007. "***Understanding Variations in Effectiveness Amongst Sure Start Local Programmes: Lessons for Sure Start Children's Centres***". Department for Education and Skills, Her Majesty's Printer and Controller of HMSO, London.

Bijou, S.W. 1974. "***Development in the Preschool Years: A Functional Analysis***." *American Psychologist*, Vol 30(8), Aug 1975, 829-837.

Bronte-Tinkew, J.; and Calkins, J. 2001. ***Logic Models and Outcomes for Early Childhood Programs***. Report Prepared for the DC Children and Youth Investment Trust Corporation. Child Trends, Washington, DC.

Cerezo, M.A.; Dasi, C.; and Ruiz, J.C. 2013. "Supporting Parenting of Infants: Evaluating Outcomes for Parents and Children in a Community Based Program". ***Evaluation and Program Planning*** 37:12-20.

Crosnoe, R. 2010. ***Two-Generation Strategies and Involving Immigrant Parents in Children's Education***. Urban Institute, Washington, DC.

Currie, J. 2001. "Early Childhood Education Programs". ***The Journal of Economic Perspectives*** 15(2):213-238.

Daro, D. 2009. ***Embedding Home Visitation Programs within a System of Early Childhood Services***. Chapin Hall Issue Brief. Chapin Hall at the University of Chicago, Chicago, Illinois.

Daro, D. 2006. ***Home Visitation Assessing Progress, Managing Expectations***. Report for Chapin Hall at the University of Chicago, Chicago, Illinois.

Duch, H. 2005. "Redefining Parent Involvement in Head Start: A Two Generation Approach". ***Early Child Development and Care*** 175(1):23-35.

Gomby, D.S. 2005. "***Home Visitation in 2005: Outcomes for Children and Parents***". ***Invest in Kids***. Working Paper No. 7. Committee for Economic Development, Washington, DC.

Guterman, N.B. 1999. "Enrollment Strategies in Early Home Visitation to Prevent Physical Child Abuse and Neglect and the 'Universal Versus Targeted' Debate: A Meta-Analysis of Population-Based and Screening-Based Programs". ***Child Abuse & Neglect*** 23(9):863-890.

Guterman, N.B. 1997. "Early Prevention of Physical Child Abuse and Neglect: Existing Evidence and Future Directions". ***Child Maltreatment*** 2(1):12-34.

Guterman, N.B. 2012. "Forging Advances in the Early Prevention of Physical Child Abuse and Neglect". Presented at the ***16th Annual Society for Social Work and Research Conference***, Washington, DC. January 2012.

Guterman, N.B. 2009. "Enhancing mothers' social support networks to reduce risk of physical child abuse and neglect". Presented to the ***Child and Family Welfare Association of Queensland***, Australia, June 2009.

Kahn, J.; and Moore, K.A. 2010. ***What Works for Home Visiting Programs: Lessons from Experimental Evaluations of Programs and Interventions***. Child Trends, Bethesda, MD.

Karoly, L.A.; Kilburn, M.R.; and Cannon, J.S. 2005. ***Early Childhood Interventions: Proven Results, Future Promise***. Rand Corporation, California.

King, C.T.; Smith, T.C.; and Glover, R.W. 2011. "Investing in Children and Parents: Fostering Dual-Generation Strategies in the United States" Presented to ***the Annual Research Conference of the Association for Public Policy Analysis and Management*** Washington, D.C. November 5, 2011. Available at: http://www.cc.utexas.edu/research/cshr/pubs/pdf/APPAM_2011_King_Smith_Glover_Paper2504.pdf

Layzer, J.I.; Goodson, B.D.; Bernstein, L.; and Price, C. 2001. National Evaluation of Family Support Programs. Final Report Volume A: The Meta-Analysis Report prepared for ***Us Department of Health and Human Services, Administration on Children, Youth and Families***. ABT associate Inc. Cambridge MA. Available at: http://www.acf.hhs.gov/sites/default/files/opre/fam_sup_vol_a.pdf.

Moran, P.; and Ghate, D. 2005. "The Effectiveness of Parenting Support". ***Children & Society*** 19(4):329-336.

Moran, P.; Ghate, D.; Van Der Merwe, A.; and Britain, G. 2004. ***What Works in Parenting Support? A Review of the International Evidence***. DfES Publications, Nottingham.

Odom, S.L.; and Wolery, M. 2003. "A Unified Theory of Practice in Early Intervention/Early Childhood Special Education Evidence-Based Practices". ***The Journal of Special Education*** 37(3):164-173.

Puma, M.; Bell, S.; Cook, R.; Heid, C.; Shapiro, G.; Broene, P.; Jenkins, F.; Fletcher, P.; Quinn, L.; and Friedman, J. 2010. "Head Start Impact Study. Final Report". **US Department of Health and Human Services**. Washington DC.

Raikes, H.; Green, B.L.; Atwater, J.; Kisker, E.; Constantine, J.; and Chazan-Cohen, R. 2006. "Involvement in Early Head Start Home Visiting Services: Demographic Predictors and Relations to Child and Parent Outcomes". **Early Childhood Research Quarterly** 21(1):2-24.

St. Pierre, R.G.; Layzer, J.I.; and Barnes, H.V. 1995. "Two-Generation Programs: Design, Cost, and Short-Term Effectiveness". **The Future of Children** Vol. 5, No. 3, Long-Term Outcomes of Early Childhood Programs, pp. 76-93.

Stevens, M. 2012. "The Cost Effectiveness of UK Parenting Programmes for Preventing Children's Behaviour Problems - A Review of the Evidence". **Child & Family Social Work** Vol 19(1) pp.109-118.

Sweet, M.A.; and Appelbaum, M.I. 2004. "Is Home Visiting an Effective Strategy? A Meta Analytic Review of Home Visiting Programs for Families with Young Children". **Child Development** 75(5):1435-1456.

The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team. 2010. **The Impact of Sure Start Local Programmes on Seven Year Olds and their Families**. Institute for the Study of Children, Families and Social Issues, Birkbeck, University of London, London.

Schonkoff, J.P.; and Philips, D.A. 2000. **From Neurons to Neighborhoods. The Science of Early Childhood Development**. National Academy Press, Washington, DC.

Trivette, C.; and Dunst, C. 2005 (online). "Community-Based Parent Support Programs". *Encyclopedia on Early Childhood Development*. Centre of Excellence for Early Childhood Development, Montreal, Quebec.

Van Steensel, R.; McElvany, N.; Kurvers, J.; Herppich, S. 2011. "How Effective are Family Literacy Programs? Results of a Meta-Analysis". *Review of Educational Research* 81(1):69-96.

White, K.R.; Taylor, M.J.; Moss, V.D. 1992. "Does Research Support Claims about the Benefits of Involving Parents in Early Intervention Programs?" *Review of Educational Research* 62(1):91-125.

Whittaker, K.A.; Cowley, S. 2010. "An Effective Programme is Not Enough: A Review of Factors Associated with Poor Attendance and Engagement with Parenting Support Programmes". *Children & Society* Vol 26(2) 138-149.

Wyatt Kaminski, J.; Valle, L.A.; Filene, J.H.; Boyle, C.L. 2008. "A Meta-Analytic Review of Components Associated with Parent Training Program Effectiveness". *Journal of Abnormal Child Psychology* 36(4):567-589.

אליצור, י. סומך, ל., סירקיס ר. 2010. תכנית התקשרות (הורות תומכת קשר ותקווה), קבוצות הורים להתערבות מוקדמת בילדים בני 3-4 המגלים קשיים בוויסות עצמי התנהגותי. ביה"ס בחינוך. האוניברסיטה העברית בירושלים.

כאהן-סטרב'צינסקי פ', ואזן- סיקרון ל. 2008. ממצאים עיקריים ותובנות מתוך מחקר הערכה של שלושה מודלים של מרכזים לנוער בסיכון: מית"ר, עיר ונוער ומותדא אל שבאב. מאירס-ג'זינט-מכון ברוקדייל. דמ-511-08

סובלמן-רוזנטל ו'. 2000. "אינטראקציה אם-ילד והתפתחות מיומנויות תקשורת ושפה אצל תינוקות רגילים ותינוקות עם תסמונת דאון". בתוך: תינוקות, טף, הורים ומטפלים: מחקרים בנושא התפתחות הילד בישראל (עורכת: פנינה ש. קליון). אוניברסיטת בר אילן והוצאת רכס, רמת גן.

שמעוני, ל'. 2006. "התפתחות המוח וזמנים קריטיים". אוגדן "דרור", פרק ב' מאמר 39. מתוך אתר האינטרנט של משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

**עבודה עם הורים
של ילדים בגיל הרך הנמצאים במצבי סיכון
תמצית הלמידה בפורומים המחוזיים של
'התחלה טובה'
2011-2012**

אייל בר - איתן

מנהל הדכה ב'התחלה טובה' בין השנים 2010-2013

עבודה עם הורים של ילדים בגיל הרך הנמצאים במצבי סיכון: תמצית הלמידה בפורומים המחוזיים של "התחלה טובה", בין השנים 2011-2012

פרק זה נועד ללוות בהסברים את המצגת שנבנתה בנושא עבודה עם הורים בגיל הרך, כחלק ממסמך מקיף של מארז ידע שפותח בג'וינט-אשלים ומוגש ל-360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון. הפרק שלפניכם הינו תמצית של תהליך למידה ממושך שהתקיים בפורומים המחוזיים של "התחלה טובה" בשנים 2011-2012. על כן, נכללו בו במקום רק חלק מהתכנים שהובאו בפני הפורומים ושנודונו על-ידי חברי הפורומים. למעשה, זוהי תמצית של תורת העבודה. בטרם ניגש לפרק עצמו, נוסף כמה מילים על הרקע של הלמידה בפורומים.

ב-2011 החלו לפעול במסגרת "התחלה טובה", ובהמלצת ועדת ההכשרות של התכנית הלאומית, הפורומים המחוזיים לגיל הרך. הם נועדו לאפשר למידה בין-מקצועית ובין-ארגונית סביב נושאי-רוחב הקשורים לעבודה עם ילדים בסיכון בגיל הרך. שני סוגי פורומים מתקיימים במקביל בכל אחד מששת המחוזות שבהם פועלת התכנית. מצד אחד: פורום פיקוח בין-משרדי לגיל הרך, שבו משתתפים מפקחים מחוזיים המעורבים במענים לגיל הרך. מצד שני: פורום בין-יישובי למובילי הגיל הרך, שבו משתתפים שלושה נציגים מכל יישוב: יושב-ראש ועדת הגיל הרך, חבר נוסף מאותה הוועדה, ומנהל התכנית הלאומית ביישוב.

הרכב הפורום הבין-יישובי למובילי הגיל הרך נותן ביטוי למגוון דיסציפלינות שכן יושבים בו אנשי מקצוע המשתייכים לארגונים שונים. לדוגמה: אחות אחראית טיפת חלב, מנהלת מדור גני ילדים, ראש צוות לשכת רווחה, רכזת ועדת פעוטות בסיכון, פסיכולוג (מתוך השפ"ח), מנהלת מרכז לגיל הרך, מנהלת מרכז הורות וטף, מנהלת יחידה קהילתית להתפתחות הילד, ומנהלת יישובית של 360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון. בסך הכול, נמנים על הפורומים המחוזיים כ-250 איש (כולל דרג הפיקוח). את הלמידה בפורומים, מוביל צוות הממונות המחוזיות של "התחלה טובה".

ומכאן אל התכנים. ב-2009 התכנסה במסגרת "התחלה טובה" ועדה לתכנון ההכשרות בגיל הרך. ישבו בוועדה בין השאר, נציגים של משרדי הממשלה השותפים ומומחים מהאקדמיה. הוגדרו קהלי היעד - כאמור, מפקחים ומובילי גיל רך מהיישובים - ונבחרו שני נושאי-ציר ללמידה. הקריטריונים שהנחו את הוועדה בבחירת הנושאים הם, מצד אחד הרלבנטיות לאג'נדה של "התחלה טובה", ומצד שני הרלבנטיות לכלל אנשי המקצוע

המשתתפים בלמידה. על כן, נבחרו שני נושאים החוצים את תחומי-הדעת, המקצועות, הארגונים והשירותים השונים בגיל הרך:

1. עבודה עם הורים של ילדים בגיל הרך הנמצאים במצבי סיכון;
2. איתור מוקדם של ילדים בגיל הרך הנמצאים במצבי סיכון.

הנושא הראשון שימש מוקד תוכן עיקרי ללמידה בשנתיים הראשונות לקיומם של הפורומים המחוזיים לגיל הרך. היה זה פיילוט של למידה בין-מקצועית ובין-משרדית במתכונת מחוזית. במהלך תקופה זו נוצקו דפוסי העבודה שממשיכים ללוות את הפורומים גם היום. עיקרי התכנים שנלמדו בנושא העבודה עם הורים מובאים לפניכם במצגת המצורפת ובהסברים שלהלן.

שאלות על עבודה עם הורים

למה זה כל כך מורכב

למה להתעקש

מה המפתח לאפקטיביות

המצגת מחולקת לשלושה פרקים, בהתאם לשלוש השאלות הבאות:

- א. מה מצדיק את ההתעקשות על עבודה עם ההורים בכלל, ועם הילד הנמצא במצב סיכון?
- ב. מה הופך את העבודה עם הורים למורכבת, ולעיתים קשה במיוחד?
- ג. מהם המפתחות לעבודה אפקטיבית עם הורים?

פרספקטיבה היסטורית

♦ **"גבוה מעל גבוה שומר" (קהלת)**

השמה חוצ-ביתית | תמיכה ישירה בילד | פיצוי על חסך הורי

♦ **אין לי אמא אחרת, גם אם...**

מתן מענה לילד בחיק המשפחה והקהילה | העצמת ההורים

לפני שיפורט הרציונל, חשוב לעמוד על הפרספקטיבה ההיסטורית. עד לפני כארבעה עשורים, נחיצות ההשקעה בעבודה עם הורים לא הייתה כלל מובנת-מאליה, הן מצד אסכולות מרכזיות בפסיכותרפיה והן מצד קובעי מדיניות של שירותים חברתיים. עצם המושג "זכויות ילדים" הריהו חידוש של מאה השנים האחרונות בארצות המערב. הרעיון שהמדינה רשאית וגם מחויבת להתערב בספירה הפרטית של המשפחה כדי להגן על ילד בסיכון, נשמע מופרך בדורות עברו. אחרי שהתגבש עיקרון משפטי של זכויות הילד, צפה ועלתה השאלה: מה העמדה של המדינה ומוסדותיה כלפי ההורים של ילד הנמצא במצב סיכון? במשולש הכוחות הזה (מדינה-ילד-הורים) נעה המטוטלת בין שתי גישות.

המגמה הדומיננטית עד שנות ה-70 של המאה ה-20, נטתה להטיל את משקל הכובד על הטיפול הישיר בילד, אם זה באמצעות השמה במסגרות חוץ-ביתיות, ואם זה באמצעות מתן תמיכה מקצועית לילד שמתגורר בבית. את המסר של המדינה אפשר לסכם באופן הבא: "אתה סבור ילד, שההורים הם האינסטנציה האחרונה שאין בלתה? אז, דע לך כי 'גבוה מעל גבוה שומר' (ספר קהלת); המדינה תמלא את החסכים שהנך חווה בבית. אימא מתקשה להיניק? אנחנו ניתן לך תחליף חלב".

בארבעת העשורים האחרונים, הולכת וצוברת תאוצה גישה אחרת, לפיה עדיף תמיד לתת לילד מענה בחיק המשפחה והקהילה. ובמילים אחרות: ראוי להשקיע כל מאמץ על מנת למצות את הסיכויים שהילד יישאר בבית ויקבל את הדרוש לו בסביבת הגידול הטבעית. יש לעבוד קודם כל עם ההורים ולהעצים אותם כדי שיוכלו הם למלא את צורכי הילד. אין בכך שום סתירה לאפשרות שהילד בעצמו יקבל סיוע מקצועי, אולם, חייבים לשמור את ההורים בתמונה. במקרים קיצוניים אמנם, ייתכן שלא תהיה ברירה אלא להוציא ילד מהבית, אולם גם אז (על-פי הגישה השנייה), ייעשה מאמץ לשמור על קשר בין הילד להוריו.

רציונל

- ◆ "אדם יוצא מהבית והבית אינו יוצא מהאדם"
- ◆ ילד צמא לקרבת ההורים: שאבא ואמא יראו אותי
- ◆ אחיות ההורים בשורש הנפש של הילד מטביעה בו חותם בל יימחה

יהודה עמיחי

מה עומד מאחורי הגישה השנייה, שהפכה דומיננטית בעשורים האחרונים? השקפים הבאים פורשים את הרציונל ומצביעים על העקרונות שלה. נפתח במשפט מתוך שיר של יהודה עמיחי: "אדם יוצא מבית, והבית אינו יוצא מהאדם". לצורך ענייננו, אפשר לקרוא את המשפט בשתי דרכים:

1. אפשר להוציא אדם - כשהוא ילד - מתוך הבית, אבל הבית לא ייצא ממנו. לא משנה כמה הבית מזניח או פוגעני, הילד ימשיך להתגעגע אליו מרחוק. אי אפשר (וגם לא ראוי לנסות) לעקור את המשאלה של ילד שאבא ואימא יראו אותו. שהם

דווקא יראו אותו ואת צרכיו.

2. יכול אדם לצאת מבית הוריו כשהוא בוגר, להקים לו בית משלו, אולי מתוך כוונה שיהיה זה בית אחר לגמרי מזה שבו גדל. אולם הבית הראשון, בית גידולו, לא ייצא ממנו. צבת ההורים אוחזת בנפשו בנקודה השורשית ביותר. באנלוגיה לאפקט "ההטבעה" של אווזי הבר (קונרד לורנץ), ההורים מטביעים בילדיהם חותם בל-יימחה.

זו ילדותי הראשונה

"כשהיה עולמנו חדש, בשנות חיינו הראשונות, היו הריחות חריפים יותר, הצבעים עזים יותר, ההנאות מסעירות יותר, והכאבים עמוקים יותר.

כשהיה עולמנו חדש, היה כל רועם טבע חריץ עמוק בשעויות הנפש הרכה, נפש שהלכה והתקשתה, סוגרת על הרשמים שנלכדו בתוכה בכל עוצמתם הראשונית"

פרופ'
אביעד קליינברג

את הטענה האחרונה בנוגע לאפקט "ההטבעה" של ההורים, אפשר להסביר על רקע טענה רחבה יותר המתייחסת להשפעתן של החוויות המוקדמות בחיים. פרופ' אביעד קליינברג מיטיב לתאר את המשקולות הכבדות של חוויות הילדות. רשמים שהוטבעו בנפש הרכה חורצים בה חריצים, שורטים בה שריטות, ונלכדים בתוכה כבתוך קפסולה השומרת על עוצמתם ועל חיוניותם לאורך שנים.

הילד הוא אבי המבוגר

ג'רארד מאנלי הופקינס

- ♦ הילד שהייתי עיצב את מי שאני
- ♦ הילד שהייתי ממשיך להתקיים בתוכי
- ♦ מוגנת, הכלה, החזקה, התפעלות, נאהבת
- ♦ פגיעה, התעלמות, נטישה, ביקורתיות, דחייה, חודרנית

אותה הטענה שנדונה קודם לכן, מנוסחת כאן באופן אחר: "הילד הוא אבי המבוגר". חוויות הילדות המוקדמות לא זו בלבד שהן מותירות משקעים ושיש להן השפעה על החיים הבוגרים, אלא גדולה מזאת: הילד שהייתי פעם - חי ונושם בתוכי כמבוגר. עכשיו הוא צוחק ובוכה בי, הילד שהייתי, עכשיו הוא מחייך ומדמם. והוא מפעיל אותי, לעתים

גם מנהל אותי, ביודעין או שלא-ביודעין. שיעורים שלמדתי בראשית חיי, מופנמים אל תוך מחזור הדם שלי. כדי לשנות את הדפוסים שינקתי עם חלב אמי, תיכרע עבודה עצמית מאומצת, וגם אז כנראה, שלא אוכל להפוך את עורי לגמרי.

לאור הדומיננטיות של חוויות הילדות, ישנה חשיבות קריטית לשאלה 'אם גדלתי בסביבה שבה הרגשתי (בין השאר) מוגן, מוחזק ונאהב', או, 'אם גדלתי בסביבה שבה הרגשתי פגוע, נטוש ודחוי'. החיים כמו החיים, מזמנים לכל ילד תערובת של חוויות משני הסוגים, אך המינון הוא זה שקובע. השאלה שעולה היא, לאן נוטה כף המאזניים בין גורמי החוסן (resiliency) לגורמי הסיכון. בהקשר זה, תפקיד מכריע מיועד להורים. מה שלמדתי בילדותי מתוך אינספור אינטראקציות יומיומיות עם הוריי, הוא אשר יוטמע בי כשפת אם שתדבר מתוך בטני בכל סיטואציה שאליה אקלע בהמשך חיי.

קרבה כצורך

ג'ון בולבי

כל תינוק יוצר התקשרות (attachment) עם ההורה ו/או עם דמויות מטפלות אחרות. מה שמשתנה הוא האיכות של ההתקשרות. דפוס ההתקשרות מתגבש בשנת החיים הראשונה. תינוק שזכה לטיפול רגיש ומותאם יפתח דפוס של התקשרות בטוחה. תינוק שחווה טיפול לא עקבי, אדישות או דחייה יפתח דפוס של התקשרות לא בטוחה.

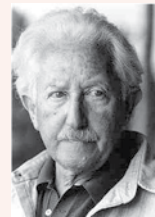
הנקודה המכריעה בתיאוריה של בולבי:

דפוס ההתקשרות מייצר אצל התינוק מערך ציפיות מעצמו ומהעולם - זה "מודל הפעולה הפנימי" שלו.

תינוק עם התקשרות בטוחה: "יש מי שיעזור לי. אפשר לסמוך על אנשים" - מודל בטוח.

תינוק עם התקשרות לא-בטוחה: "לא ברור שיש על מי לסמוך" - מודל חרדתי. "לאף אחד לא אכפת ממני באמת" - מודל נמנע.

אריקסון: אמון בסיסי/חשד בסיסי

אריק אריקסון

מה מסביר את האפקט המכריע של חוויות הילדות בכלל ועל חוויות הכרוכות בקשר עם ההורים בפרט? אחד ההסברים ניזון מהפסיכולוגיה ההתפתחותית. כך למשל טען ג'ון בולבי (Bowlby), אבי תיאוריית ההתקשרות (attachment), כי דמויות מטפלות וקודם כל ההורים, הן לא פחות מחמצן לנשימה עבור הילד. בדומה לגורים של יונקים אחרים, ילדים מחפשים קשר עם מבוגר מטפל, והמניע לחיפוש זה איננו צורך ההזנה,

אלא הצורך הבסיסי בקשר - שבלעדיו אין חיים. ההתנסות החוזרת ונשנית של הילד באיכות מסוימת של קשר עם הורים ועם דמויות מטפלות אחרות, מתגבשת עם הזמן לכדי מערך ציפיות של הילד מעצמו ומהעולם - מה שבולבי מכנה "מודל פעולה פנימי" - שממשיך ללוות את הילד לאורך שנים. ההבחנה שעריך בולבי בין התקשרות "בטוחה" להתקשרות "לא בטוחה", אנלוגית להבחנה שעריך אריק אריקסון (Erikson) בין "אמון בסיסי" ל"חשד בסיסי", כשני הקטבים הרלבנטיים למשימה ההתפתחותית של התינוק בתקופה הראשית של החיים.

ילדותו של המוח

400 גרם - בלידה

1,000 גרם - בגיל שנתיים

1,400 גרם - בגיל בגרות

הסבר משלים להשפעה הדרמטית של חוויות הילדות, בדגש על חוויות הקשר עם ההורים, ניתן למצוא במדע המוח (neuroscience). ההתפתחות המואצת של המוח בגיל הרך, מודגמת בזינוק החד של משקל המוח במהלך השנתיים הראשונות לחיים: פי שניים וחצי ממשקלו בלידה. אך עיקר השינוי מתבטא לאו דווקא במונחי גודל ומשקל, אלא במונחי הארכיטקטורה הפנימית של המוח. הילדות היא התקופה שבה המוח מעצב צורה לעצמו בתהליך מתמשך של 'גילוף' החיבורים העצביים (סינפסות).

מוח פלסטילינה

◆ כשמדברים על הגמישות (Plasticity) של המוח בגילאים הצעירים - מתכוונים לכושר ההסתגלות של המוח אל הסביבה.

הסביבה החברתית והיחסים הבין-אישיים יש להם השפעה מכרעת על התפתחות המוח הצעיר.

כולנו שרוטים, כולנו צרובים

◆ החוויות שאספנו בילדותנו תוך כדי אינטראקציה עם סביבתנו האנושיתבראש ובראשונה עם הורינו - משפיעות על תהליך העיצוב של המוח, תהליך שנמצא בשיאו בשנות הילדות.

◆ החוויות המוקדמות נצרבות במעגלים העצביים של המוח, ומעצבות את מי שאנחנו - דרך "מי שמוחנו".

תכונה בולטת של המוח היא גמישותו, אשר באה לידי ביטוי ביכולתו להתכוונן אל הסביבה ולהשתנות בזיקה אליה. בגיל הרך הגמישות הינה מירבית, ופירוש הדבר שהמוח הצעיר פתוח במיוחד להשפעת ההתנסות הכרוכה באינטראקציה עם הסביבה. בין גורמי ההשפעה הסביבתיים, בולטים באופן מיוחד הקשרים החברתיים והבין-אישיים. נירוניס של ראי, תגלית חדשה יחסית בחקר המוח, מאפשרים לנו לחוות בני אדם אחרים כאילו מתוך ערנו שלנו. בכל יצירה של קשר עם הזולת, נמתח גשר לא נראה בין שני המוחות. זאת, כנראה הסיבה לכך שלאיכות הקשר בין הילד להורים השפעה מכרעת על עיצוב מוחו - וממילא גם על עיצוב זהותו ואישיותו - לאורך שנים.

למה להתעקש?

בחזרה לרציונל...

"אדם יוצא מִית והבית אינו יוצא מהאדם"

ילד צמא לקרבת ההורים: שאבא ואימא יראו אותי

יהודה עמיחי

הרציונל המצדיק התעקשות על עבודה עם ההורים, מובן לאור שתי הטענות שקדמו: (א) ילד צמא לקירבת ההורים ולעולם נעדיף להשאיר ילד בחיק הוריו, אלא אם כן נחצו קווים אדומים. (ב) כל עוד נמצא הילד בביתו, יש לקחת בחשבון את אפקט "ההטבעה": מה שהוא סופג מההורים ייחרת וייצר במוחו ובנפשו לכל שארית חייו. הואיל וכך, אם מטרתנו לצמצם את ממדי הסיכון עבור הילד, חיוני לעשות כל מאמץ על מנת להשאיר את ההורים בתמונה. לא משנה כמה שעות העשרה וטיפול נעניק באופן ישיר לילד; אם לא תיעשה עבודה משמעותית עם הוריו, נחמיץ מרכיב קריטי בסיכויים לשיפור מצבו. הדבר נכון לילדים בכל גיל, והגיל הרך הוא חלון הזדמנויות ייחודי, כשהדפוסים עדיין לא נוצקו בתבנית נוקשה, והמוח עודנו בשיא גמישותו. הכול מתחיל בבית, עם ההורים.

למה זה כל כך מורכב?

◆ תשובות מהבטן

הם קשים - ההורים

הם לא באים

הם לא מתמידים

הם לא רואים את הילד ממָטָר

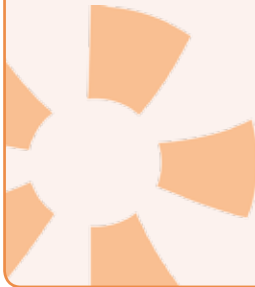
◆ את מי אנחנו (לא) רואים מול העיניים?

ההורים של --

לרתום אותם

לגייס אותם

להשיג מהם שות"פ

כשמדברים על עבודה עם הורים של ילדים בגיל הרך הנמצאים במצבי סיכון, אנשי מקצוע מרגישים שהמלאכה מורכבת ולעתים קשה. מדוע? נתחיל מתשובות אינסטינקטיביות: 'הם לא באים, ההורים. צלצלנו להזכיר שעתיים לפני המפגש הקבוצתי, והם אמרו: "כן, נבוא" - ולא באו'. או שהם באים, אבל לא מתמידים ונושרים מהתכנית. ואולי הם מתמידים ואחרי 12 מפגשים הם עדיין שקועים בעצמם ולא רואים את הילד ואת צרכיו?

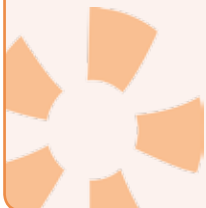
אך העניין מורכב יותר. נתחיל מהתבוננות באמירה האחרונה: "הם לא רואים את הילד, ההורים האלה!", אבל אנחנו, אנשי מקצוע, רואים, נכון? לנו יש עיניים גדולות ולב רחב. אנחנו מבינים את הצרכים ההתפתחותיים של הילד. אולי בנקודה מסוימת גם אנחנו עיוורים? כי כאשר ניגשים לעשות עבודה עם ההורים, מי לנגד עינינו? על פי רוב, זה הילד, שכן למענו אנו נלחמים. את ההורים אנו רגילים לראות דרך הפריזמה של הילד, כלומר, דרך הפריזמה של התפקוד ההורי. מבלי לדעת זאת באופן מודע, אנו חובשים לראשם רק כובע אחד ("ההורים של--"), ואנחנו כל כך עסוקים בניסיון לרתום אותם, לגייס אותם, להשיג מהם שיתוף פעולה, והכול למען המטרה המשותפת של טובת הילד.

עצרנו רגע להתעניין בהם?

מה עובר עליהם בעבודה?

מה הם אוהבים לעשות?

מה לא נותן להם לישון בלילה?

"מרגע שהילד עצוב-העיניים התיישב על הכיסא הקטן והחל לפזר את מבטיו לצדדים, היו כל מעייניה בו ובמציאת השביל הנסתר שמוביל אליו.

אשכול נבו

"ככל שהחומות גבוהות יותר, כך הצמא לקשר שמסתתר מאחוריהן - חזק יותר", הדהד בראשה קולה הצרוד של המנקה שלה.

ערב לפני כן התקשרה אליה אמו של הילד וסיפרה לה בבהלה, שבאמצע שעת-מחנך הילד גלש מהכיסא שלו אל מתחת לשולחן, ולא הסכים לצאת משם במהלך כל השיעור"

*תזכירי לי מי את, בתוך קובץ הסיפורים הקצרים: צימר בגבעתיים

"אם כל שבוע הוא שומע ממך את השטויות האלה, אין פלא שהוא מתחבא מתחת לשולחן בכיתה. אין פלא שהוא לא שומך אפילו על אימא שלו.

אשכול נבו

אבל לך זה נוח מאוד, נכון? נוח לך שהוא שפן, כי ככה אתה יכול להרגיש נמר.

למרות שבעצם אתה אפס. זה מה שאתה. אפס מתעלל. יש לך מזל שאי אפשר להעמיד לדין על התעללות מילולית"

*תזכירי לי מי את, בתוך קובץ הסיפורים הקצרים: צימר בגבעתיים

"הכעס הציף אותה בבת אחת, בלי הכנה, כאילו גיזר פנימי התפרץ בתוכה.

אשכול נבו

התחשק לה להביא את האבא עכשיו לחדר ולהתעמת אתו, להצליף בו מילים קשות, לחשוף אותו - בפני הילד שלו - במלוא עליבותו.

"מה אתה מפיל את התיקים שלך עליו, הא?" ניסחה לעצמה את משפט הפתיחה.

"אתה לא מבין שכל דבר קטן שאתה אומר, נחרת לו בלב?"

*תזכירי לי מי את, בתוך קובץ הסיפורים הקצרים: צימר בגבעתיים

האם עצרנו רגע להתעניין בהורים כשלעצמם? בהם כבני אדם, בהם כאינדיבידואלים נפרדים מהילד? מתי לאחורונה שאלנו את ההורים מה עובר עליהם בעבודה? מה הם אוהבים לעשות? מה לא נותן להם לישון בלילה?

“איך ייתכן שאימא תחזיק על הידיים ילדה בוכה במשך חמש דקות, ולא תשמע את הבכי?

התשובה היא שמצוקת האם לא נשמעה, לא באמת זכתה להישמע. אז היא סוגרת, האימא,

סלמה פרייברג

סוגרת את הדלת על “עצמה הבוכה” ועל התינוקות הבוכה במציאות.

הקשבה למצוקה ולבכי של האם, עשויה להוביל לכך

שהיא תשמע את בכי הילדה”

* מתוך המאמר: “רוחות רפאים בחדר הילדים”

סלמה פרייברג (Fraiberg), פסיכואנליטיקאית ועובדת סוציאלית, מסבירה במאמרה: “רוחות רפאים בחדר הילדים”, כי עד שלא יינתן מענה לצורך האינדיבידואלי של האם, היא כנראה לא תהיה פנויה לראות את הצרכים של ילדי.

מהם צרכים, ההורים?

הורים כבני אדם	הורים כסוכני שינוי	
צרכים אינדיבידואליים שלהם	צרכי הילד	מיקוד
השקעה ב-well being שלהם	הקניית מיומנויות הורית	פרקטיקה

המיקוד של אנשי המקצוע כשניגשים לעבוד עם הורים, משליך על הפרקטיקה של העבודה ועל סוג המשאבים שיושקעו. אם מתמקדים בצרכי הילד ותופסים את ההורים בעיקר כסוכני-שינוי (פריזמה אינסטרומנטלית), אזי עבודה עם הורים פירושה: הקניית מיומנויות הורית, כגון היכולת לקרוא איתותים של תינוק, או היכולת להציב גבולות. אם, לעומת זאת, מתמקדים בהורים כבני אדם ובצרכיהם האינדיבידואליים, אזי עבודה עם הורים פירושו: להיות עמם (Being) במלוא תשומת-הלב לפני שממהרים להפעיל פרקטיקות לשיפור התפקוד ההורי (Doing).

תובנות שנאספו מהפורומים המחוזיים לגיל הרך ברחבי הארץ (2011)

הורים צריכים הורים

שמישהו יהיה שם בשבילם: לתמוך, להחזיק, להושיט יד, ללוות בדרך

הורים צריכים מכל

שמישהו יעמוד מול ההתפרקות שלהם ויקבל אותם בלי שיפוטיות

הורים צריכים מקום בשביל עצמם

שמישהו יירא אותם בנפרד מהילדים שלהם, כבני אדם אינדיבידואליים

הורים צריכים עין טובה

שמישהו יירא את החוזקות, לא רק את הפגמים שלהם

הורים צריכים הכרה

שמישהו יתייחס אליהם כשווים, בגובה עיניים

הורים צריכים כתובת

שמישהו יפתח להם דלת ויעמוד לרשותם, בתנאים שהכי מתאימים להם

הורים צריכים קול

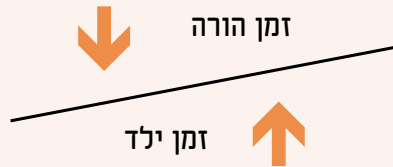
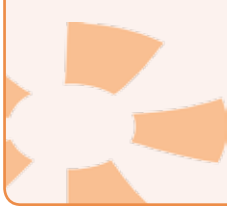
שמישהו ישאל אותם, פשוט: "מה אתם צריכים?"

בפורומים המחוזיים לגיל הרך (2011) נשאלו המשתתפים מה לדעתם צריכים הורים, ובפרט, הורים של ילדים בגיל הרך הנמצאים במצבי סיכון. התובנות שעלו בדיוני הפורומים בכל רחבי הארץ, נאספו וקובצו בשקף זה.

"גם הורים צריכים הורים" - במובן זה שהורים זקוקים למישהו שימלא עבורם את הפונקציה ההורית: מישהו שיראה אותם, שיכיל אותם, שיפנה להם מקום וכיו"ב.

ומדוע לא? האם יש סתירה בין השקעה בהורות (כשהילד במוקד) להשקעה בהורים (כשהם עצמם במוקד)? למה שלא נעשה עבודה טיפולית/הדרכתית לשיפור התפקוד ההורי, ובמקביל לה גם עבודה שנותנת מקום להורים כאינדיבידואלים? למה לא גם וגם? התשובה לשאלה זו מצביעה על היבטים מסוימים של המורכבות הכרוכה בעבודה עם הורים.

אז למה זה כל כך מורכב?

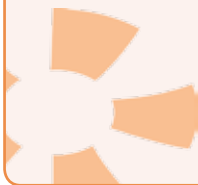
לעתים, אלה הם תנאי המציאות שכופים עלינו הכרעה בין שני כיווני-הפעולה (ילד במוקד/הורים במוקד):

א. השמיכה קצרה, ובהינתן משאבים מוגבלים, צריך להחליט איך מחלקים את העוגה. למשל: במרכזי הורים-ילדים (שירות שפותח באשלים והוטמע במשרד הרווחה), מקציבים שנה עד שנה-וחצי לטיפול במשפחה. לדוגמה: אשת מקצוע העובדת במסגרת זו, כמה זמן היא יכולה להרשות לעצמה להשקיע ב-well-being של ההורים בנפרד מהילד, כאשר היא נדרשת בתום התקופה המוגבלת להציג תוצאות של שיפור בהורות ובמצב הילד?

ב. לא רק קוצר המשאבים משפיע, אלא גם הדילמה העקרונית בין "זמן ההורה" ל"זמן הילד", שכן אפשר להשקיע בצרכים האינדיבידואליים של ההורה, אך בינתיים יש שם ילד שמחכה ואולי גם סובל. אכן הדילמה סבוכה: מצד אחד, אם ההורה לא יקבל מענה לצרכיו, לא תעזור הדרכה שממוקדת במיומנויות הורית. מצד שני, עד שההורה "יתמלא" ועד שיהיה מסוגל להתפנות אל הילד, בינתיים קורה מה שקורה בבית, והילד צובר שריטות בנפש הרכה.

ומה עושה את זה עוד יותר מורכב?

- ◆ קשה להיות אמפאטיים להורים שהם (למשל)
- ◆ הורים מזניחים
- ◆ הורים שהילד חווה מהם דחייה
- ◆ הורים חסרי גבולות
- ◆ הורים שמתכחשים לבעיות של הילד

המורכבות גדולה עוד יותר: לא זו בלבד שקשה לבחור כיצד לנתב משאבים מוגבלים, ולא זו בלבד ששומעים ברקע את השעון המתקתק של "זמן הילד", אלא שאנשי המקצוע חווים קושי להתמסר להשקעה ברווחת ההורים כשמדובר, לדוגמה, בהורים מזניחים או בהורים שמתכחשים בכל תוקף לבעיה שממנה סובל הילד. ישנם הורים אשר מאתגרים את אנשי המקצוע מבחינות אחרות, למשל: הורים שדוחים את היד המושטת ונוקטים עמדה מתנגחת תוך כדי הטיפול.

ומה עושה את זה עוד יותר מורכב?

למה להתאמץ?

- ◆ ילדים רוצים את ההורים שלהם, לא תחליפים
 - ◆ הכל מתחיל בבית, אז כדאי לעבוד על איכות ההטבעה של ההורים
- למה זה כל כך מורכב?
- ◆ הרצון להשקיע בצרכים האינדיבידואליים של ההורים מעורר דילמות
 - ◆ קשה להיות אמפאטיים להורים נוכח מצוקת הילד

להלן סיכום הביניים של שני הפרקים הראשונים של המצגת.

מה המפתח לעבודה אפקטיבית?

מסתבר שהמפתחות לעבודה אפקטיבית עם הורים נמצאים בפנים. אין זה משנה באיזו מסגרת (או תכנית ספציפית) עובדים עם הורים; משהו בגישה הבסיסית כלפי ההורים תובע מאתנו, אנשי המקצוע, לעשות עבודה פנימית, כך שהשורש נעוץ ביכולת להתבונן-פנימה (רפלקציה).

מה המפתח לעבודה אפקטיבית?

עמדות

עד כמה אנחנו שיפוטיים כלפי ההורים?

אילו רגשות עולים בנו?

◆ כעס

◆ זעם

◆ בוז

אם באים לבחון עמדות פנימיות, נשאל את עצמנו: עם יד על הלב, כמה שיפוטיות יש בנו כלפי הורים של ילדים בגיל הרך הנמצאים במצבי סיכון?

אילו רגשות מפעפעים בקרבנו, אנשי המקצוע, כלפי ההורים? האם נעז להודות שברגעים מסוימים אנו חשים כלפיהם כעס, זעם, בוז ונקמה? האם נודה שלפעמים ייאוש או חזונו, כך שהיינו מעדיפים לוותר עליהם? האם נאמר שמתחשק לנו לפעמים לקחת את מקומם? שהרי בניגוד אליהם אנו יודעים מה נדרש כדי לעזור לילד (פנטזיית ההצלה של המטפלים).

להדגמת הרגשות השליליים כלפי ההורים, מובאים מספר קטעים מתוך סיפור קצר של אשכול נבו. פסיכולוגית צעירה בשלב ההתמחות, מטפלת בילד שסובל מקשיים רגשיים והתנהגותיים. תוך כדי משחק עם הילד עולים תכנים הקשורים ליחסיו עם אביו. הכעס והזעם שעולים בלב הפסיכולוגית כלפי האב, מתוארים שם היטב.

לשים את זה על השולחן

עמדות: עד כמה אנחנו שיפוטיים כלפי ההורים?

אילו רגשות עולים בנו?

◆ כעס

◆ זעם

◆ בוז

מה זה אומר על המקצועיות שלנו?

לאן אפשר להוליך את הזעם, הביקורתיות, התסכול והייאוש, המתגלים במבט רפלקטיבי? ייתכן שיש קושי להודות בקיומם. היעלה על הדעת שנרגיש כך כלפי ההורים? אנחנו - אנשי המקצוע האמנים על אמפתיה ועל הכלה? ואולי התמודדות מקצועית מוכרחה לעבור דרך היער האפל, כמו במיתוסים הידועים? אולי בשביל להבקיע אל האור, חייבים להישיר מבט אמיץ פנימה ולהכיר בקיומם של רגשות קשים ושל עמדות שליליות שנמצאים שם לפעמים?

כיצד נמצא להורים מקום בלבנו?

איך נפלס דרך אל לבם?

שני כיוונים לעבודה פנימית:

◆ לראות את התמונה המלאה של ההורים

◆ להנמיך קצת את המחיצות בינינו לבינם

* ומה צריכים אנשי המקצוע כדי לעשות את העבודה הפנימית?

השאלה המקצועית האמתית איננה "איך הרשינו לעצמנו להיות שיפוטיים ולכעוס?", אלא "איך נוכל למצוא להורים מקום בלבנו? ואיך נפלס דרך אל לבם?"

בשקפים הבאים יוצגו שני כיוונים שעשויים לרכך את השיפוטיות ולפתוח ערוצים לתקשורת מיטיבה עם הורים מאתגרים. לאחר מכן, נתבונן על הצרכים של אנשי המקצוע: למה הם זקוקים על מנת שיהיו להם הכוח והכלים להתמודד עם המורכבות ולעשות את העבודה הפנימית הנדרשת כתנאי מקדים לעבודה אפקטיבית עם הורים?

לראות את התמונה השלמה של ההורים...

◆ להכיר את השורשים

מעד למסכה מסתתר ילד פגוע ומפוחד
צלקות בירושה

◆ להכיר את המצוקה

מאבק יומיומי להישרדות
היעדר תמיכה משפחתית/חברתית

◆ להכיר את הצדדים המוארים

יש גם כוחות

הכיוון הראשון נובע מהיכולת לראות את תמונת חייהם של ההורים באופן מלא יותר:
א. להכיר את השורשים: מאחורי הפאסון התוקפני או האדיש, מסתתר הרבה פעמים
ילד פגוע ומפוחד. הדינמיקה של העברה בין-דורית רלבנטית בהקשר זה. סלמה
פרייברג דיברה על "רוחות הרפאים" שהורים נושאים עמם מילדותם, ובניסוח אחר:
"מבלי לתת לעצמם דין וחשבון, מממשים הורים על ילדיהם הזיות נקמה ברומסי
ילדתם שלהם, באלה שהקטינו אותם בעבר והותירו אותם לעד במידתם הנחותה".
(עדנה מזי"א, רומן משפחתי, עמ' 426)

איך שהם נראים...

דמות ההורים כפי שהיא משתקפת בעינינו

קיר אטם	פצע מדמם	יהלום בערמת זבל
פיל בחנות חרסינה	שק חבטות	שמש מאחורי ענן
שומר שנרדם	אי בודד	שתיל שהתייבש

מדי פעם נחזור להציץ אל תוכנו פנימה ושאל: איך נראים לנו ההורים - בייחוד אלה
שיותר קשה לנו איתם? איזו תמונה עולה בעיני רוחנו? חברי הפורומים לגיל הרך הרהרו
במטפורות שעשויות לחדד את התמונה, ואף הציעו מטפורות משלהם. השקף מציג טעימות
מהמטפורות שעלו בדיונים. הטור הימני בטבלה מייצג הסתכלות שיפוטית כלפי ההורים
(למשל: פיל בחנות חרסינה), הטור האמצעי מייצג הסתכלות אמפאטית (שק חבטות),
והטור השמאלי מייצג הסתכלות שמעמיקה לגלות גם את הכוחות (יהלום בערמת זבל).

"הרחוב הראשי מלא במטיילים אך שקט. מארש טורקי מתפרץ לרחוב ופורע את מחשבותיי. ארבעה גברים צעירים, לבושים בחליפות שחורות, מנגנים בארבעה קסילופונים שחורים.

תוך כדי מחרוזת להיטים של רוסיני, ילדה כבת שלוש, מתוקה להפליא, פוסעת לפני המעגל, צועדת בביטחון של נערצים לעבר המנגנים, עוצרת ליד התיק השחור הפעור לרגליהם, מוציאה מתוכו שני מטבעות וטומנת אותם בכיס הג'ינס הזעיר שלה.

צחוקו של הקהל מעודד אותה, והיא לוקחת עוד מטבע מהתיק ומעלימה אף אותו בכיסה"

*מתוך: רומן משפחתי, 2005

עדנה מזי"א

"אימ ממהרת אליה, מגניבה מבטים נכלמים מול תשומת הלב שנפלה עליה שלא בטובה.

ואז, נוכח מבטו המשתאה של קהל הצופים, מתחילה להתחולל דרמה בין אם עצבנית ונחושה לבין בתה העקשנית המתנהלת בטבעיות, לא מבינה מדוע עליה להיפרד מכסף המחולק חינם ברחוב.

הילדה מתבצרת, שולחת כחיילים את זרועותיה ורגליה הקטנות, הבעטות ומעוכות את האם, עד שזו מכניעה אותה בכוח, מתירה עליה סילוני מילים מתפקעות מאלימות"

עדנה מזי"א

בכי ספוג בעלבון ובחוסר-אונים של מלכה קטנה שצנחה מגדולתה, מכוץ את לב הצופות, מעורר בהן מן הסתם הרהורים, מהנכבדים והתובעניים שבהרהורים לגבי אימהותן שלהן.

אני מתהפנטת למבטה של האם, לסנוך המרקן את העיניים מאנושיות, מוחה את שרידי המודעות והשליטה העצמית.

היא תופסת את הילדה בכוח ומתחילה לגרור אותה על-פני המרצפות. הבכי הנמוג, המובס, של הפעוטה ממשיך להדהד ולעוות את שמחת החיים של רוסיני.

"הקלות המזעזעת שבה כל אידיוט הופך להורה", אמרה פעם רות לאבי.

עדנה מזי"א

הכיוון השני שעשוי לסייע לריכוך השיפוטיות ולפתיחת ערוצי הלב בקשר עם ההורים, מודגם בעזרת מובאה מהספר "רומן משפחתי" של עדנה מזי"א: אם כעוסה ולחוצה, בסיטואציה של בושח חברתית, מאבדת שליטה וגוררת בכוח את ילדה. "הקלת המזעזעת שבה כל אידיוט הופך להורה", מצטטת גיבורת הספר את סבתה.

להנמיך את המחיצות ביננו לבינם

אזורים חשוכים בהורות שלנו

רגעים שבהם גם אנחנו, גם ילדינו היינו אי-שם על רצף הסיכון

מן הראוי שנשאל, כאנשי המקצוע: כמה פעמים היינו בעצמנו "הורה אידיוט"? כשעובדים עם הורים של ילדים במצבי סיכון, קיימת נטייה טבעית להרחיק מעלינו את מה שמעורר בנו רגשות קשים כל כך. זה רק אצלם קורה, אצל ההורים "האלה", המזניחים, הלא-אחראים.

האמת היא שההבחנה מטושטשת יותר מכפי שנדמה. אמנם נכון, אירועים של אובדן שליטה עצמית ושל התפרצות אלימה כלפי ילד, קורים אולי בתדירות נמוכה יותר אצלנו, אולם ראוי להודות על האמת שאזורים חשוכים בהורות קיימים אצל כולם. אולי לנו קל יותר לשמור על ויסות רגשי, אולי לנו יש יותר מעגלי תמיכה חברתית, אך מה עם הורים שהחיים חילקו להם קלפים אחרים? אז האם באמת מדובר בשוני מובהק, או שהסיכון הוא רצף (ספקטרום) שעליו נמצאים כולנו? פתח לעבודה משמעותית עם הורים שקשה לנו אתם, עשוי להתגלות אם נהיה מוכנים להנמיך קצת את המחיצה ביננו לבינם.

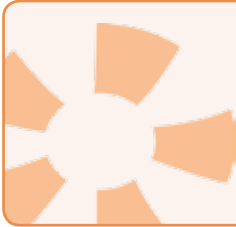
ומי יכיל את המיכלים שאמורים להכיל?

למה זקוקים אנשי המקצוע על מנת שיהיו להם הכוח והכלים לעשות עבודה פנימית (רפלקטיבית) הנדרשת כתנאי מקדים לעבודה אפקטיבית עם הורים? הרי ברור שיש כאן תהליכים מקבילים: כדי שההורים יהיו מסוגלים להכיל את הילד, הם זקוקים לאנשי מקצוע שיכילו אותם, ואנשי המקצוע גם הם זקוקים למכל. גם הם זקוקים להחזקה.

בספרות המקצועית נזכרת הפרעה שממנה סובלים אנשי מקצוע הנמצאים בחיכוך מתמיד עם מצבי מצוקה, דחק וטראומה. הפרעה נקראת "תשישות החמלה" (Compassion Fatigue), ובלשון אחר: "דחק טראומתי שניוני" (Secondary Traumatic Stress Disorder). כשמשאבי האמפתיה מידלדלים מול כוחות החיכוך, מתחילים אנשי המקצוע לסבול

בעצמם מתסמינים של מצוקה רגשית ופיזית.

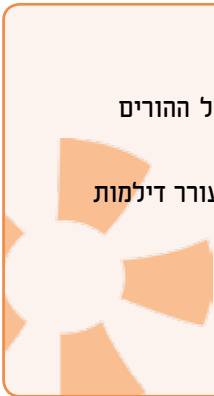
מה יכול לסייע לאנשי המקצוע העובדים עם אוכלוסיות סיכון בכלל, ועם הורים של ילדים בגיל הרך הנמצאים במצבי סיכון בפרט? מול הסלע הכבד שהם מגלגלים אל ההר במאמץ שלעיתים נדמה סיזיפי, הם זקוקים להכלה, להחזקה ולעזרה (Help for the Helper).

להשקיע באנשים שעושים את זה

- ◆ מקצועות העזרה
- ◆ מקצועות ההקשבה
- ◆ מקצועות האדם

מהדברים הקודמים נובעת שאלה המתגלגלת לפתחם של קובעי מדיניות ושל מנהלים בארגונים המופקדים על מקצועות הסיוע (Helping Professions), והיא: באיזו מידה קיימת נכונות להשקיע בהדרכה (סופרוויז'ן) לעובדים, בהשתלמויות, בהכשרות ובליוי מתמשך? אם הציפייה היא שתיעשה עבודה אפקטיבית עם הורים, הרי שחיוני להשקיע באנשי המקצוע.

- ◆ למה להתאמץ?
ילדים רוצים את ההורים שלהם, לא תחליפים
הכל מתחיל בבית, אז כדאי לעבוד על איכות ההטבעה של ההורים
- ◆ למה זה כל כך מורכב?
הרצון להשקיע בצרכים האינדיווידואליים של ההורים מעורר דילמות
קשה להיות אמפאתיים להורים נוכח מצוקת הילד
- ◆ מה המפתח לאפקטיביות?
רפלקציה ועבודה פנימית של אנשי המקצוע
גם אנשי המקצוע זקוקים להכלה

סל רעיונות לשיפור המענה להורים ביישוב

הורים כלקוחות - - - הורים כשותפים

לעודד צריכה של תכניות, בהתאמה לצורכי ההורים
ליצור מסגרת לשיתוף הורים/לשותפות עם הורים

מאמץ בין תחומי למען הורים

להפיק את המקסימום מההרכב הבינתחומי
לפתח רצף וחיבורים בין התכניות השונות, בראייה מערכתית

הכשרת אנשי מקצוע שעובדים עם ההורים

להטמיע בקרב אנשי המקצוע גישות ודרכי עבודה שמצמיחות הורים
לאגם משאבים לטובת ההדרכה/השתלמויות בדגש על נושא ההורים

להלן סיכום של כל שלושת פרקי המצגת.

בפורומים המחוזיים לגיל הרך נדונה שאלת היישום: מהו הצעד הנוסף שנוכל לעשות, כל אחד בשירות שאליו הוא שייך ובעזרת הפלטפורמה של ועדת הגיל הרך - כדי לשפר את המענה להורים ביישוב? להלן תמצית כיווני-הפעולה שעלו בדיונים המתמשכים של הפורומים.